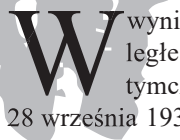

Joanna Karbarz-Wilińska

(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku)

UKRAIŃSKI CENTRALNY KOMITET W LATACH 1940–1945. PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD SYTUACJĄ UKRAIŃCÓW W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE

 W wyniku niemiecko-sowieckiej agresji na II Rzeczpospolitą w 1939 r. niepodległe państwo polskie przestało istnieć. Już 20 września agresorzy ustalili tymczasową linię demarkacyjną oddzielającą dwie wrogie dla Polski armie. 28 września 1939 r. Niemcy i ZSRS zawarły w Moskwie „traktat o granicach i przyjaźni”. Na jego podstawie strony podzieliły zajęte ziemie i ustaliły wspólną granicę. Przebiegała ona wzdłuż Pisy, Narwi, linii Ostrołęka–Treblinka, Bugu, linii Bełżec–Wisłok i Sanu¹.

Związek Sowiecki zajął 200 tys. km² obszaru II Rzeczpospolitej. Zamieszkiwało na nim blisko 13 mln osób, wśród których około 4–5 mln stanowili Polacy, a 1,1 mln – Żydzi². Ziemie zachodniej części Polski, które znalazły się pod okupacją niemiecką, na mocy dekretu z 8 października 1939 r. bezpośrednio wcielono do III Rzeszy i poddano germanizacji³. Ogromną liczbę ludności zamieszkującą tamte tereny wymordowano lub wywieziono do Generalnego Gubernatorstwa⁴, które utworzono 12 października 1939 r. z pozostałych ziem polskich zajętych przez Niemców. Początkowo

¹ W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa 2003, s. 415.

² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 32.

³ Były to: Pomorze, Wielkopolska, Śląsk, zachodnia część województwa łódzkiego, północne Mazowsze, Suwalszczyzna. A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa 2010, s. 117.

⁴ J. Żaryn, *Od niepodległości do teraźniejszości*, Warszawa 1998, s. 40.

obejmowało ono 182 tys. km², natomiast w 1941 r. jego obszar wzrósł⁵ do 268 tys. km². Generalne Gubernatorstwo⁶ pierwotnie podzielono na cztery dystrykty: krakowski, radomski, lubelski i warszawski. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i przyłączeniu do GG Galicji Wschodniej na mocy dekretu Adolfa Hitlera z 1 sierpnia 1941 r. utworzono kolejny dystrykt – Galicja. Obejmował on obszar byłych województw stanisławowskiego i tarnopolskiego oraz 13 spośród 27 powiatów województwa lwowskiego. Nową jednostkę administracyjną podzielono na 15 powiatów, miasto wydzielone Lwów i komisariat powiatowy Sądowa Wisznia. Całkowita jego powierzchnia wynosiła 51,2 tys. km². W lipcu 1944 r. został zlikwidowany. W granicach GG znalazła się także niewielka część ziem zamieszkiwanych w większości przez Ukraińców⁷.

Represje niemieckie w GG, kierowanym przez Hansa Franka⁸, rozpoczęły się już w październiku 1939 r.⁹ i były kontynuowane w kolejnych latach wojny. Mieszkańców byłej II Rzeczypospolitej mordowano, więziono, torturowano, wywożono do obozów koncentracyjnych, a także na roboty przymusowe do Rzeszy. Brutalność okupanta miała spacyfikować wszelkie próby oporu Polaków¹⁰. W tym też celu Niemcy zamierzali także wykorzystać Ukraińców¹¹, przede wszystkim środowiska skupione wokół Andrija

⁵ C. Madajczyk, *Polityka okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich 1939–1945* [w:] *Wojna i okupacja na ziemiach polskich 1939–1945*, red. W. Góra, Warszawa 1984, s. 79.

⁶ Ogółem po niemieckiej stronie granicy znalazło się 48,6 proc. obszaru II RP oraz ponad 20 mln ludności. Niemcy stanowili wśród niej 6,4 proc. W. Roszkowski, *op. cit.*, s. 416.

⁷ Wołodmyr Kubijowycz podaje, że „ukraińskie etnograficzne terytorium”, które znalazło się w 1939 r. w GG, obejmowało obszar 16 tys. km², a zamieszkiwało je 1,2 mln ludności, w tym 525 tys. Ukraińców i 170 tys. Ukraińców spolonizowanych. W całym GG żyło niemal 550 tys. Ukraińców. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji 1939–1941. Istorija Ukrajinińskoho Centralnoho Komitetu*, Chicago 1975, s. 20.

⁸ D. Schenk, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, Kraków 2009, s. 145; C. Madajczyk, *Polityka okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich 1939–1945...*, s. 82. O bestialstwie działań wymierzonych w Polaków może świadczyć wypowiedź Franka z 12 II 1940 r. Zapytany przez dziennikarza „Völkischer Beobachter” o różnicę między Protektoratem Czech i Moraw a GG odpowiedział: „Ujmę to obrazowo. W Pradze na przykład rozlepiono wielkie czerwone plakaty, które obwieszczały, że oto dzisiaj zostało rozstrzelanych siedmiu Czechów. Pomyślałem sobie: gdybym chciał wywiesić jeden plakat zawiadamiający o każdym siedmiu rozstrzelanych Polakach, to lasów całej Polski nie wystarczyłoby na ich wydrukowanie”. Cyt. za: D. Schenk, *op. cit.*, s. 154.

⁹ Na rozkaz Himmlera z 27 X 1939 r. w Radomiu rozstrzelano wielu duchownych i nauczycieli. 6 XI 1939 r. aresztowano 183 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w Krakowie, których następnie wywieziono do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. W nocy z 9 na 10 XI 1939 r. w Częstochowie aresztowano dziesiątki osób, wśród nich prezydenta i wiceprezydenta miasta. Podobna akcja miała miejsce w Lublinie. Tam zatrzymano nauczycieli gimnazjalnych, profesorów i księży. W grudniu tego roku wymordowano w Wawrze pod Warszawą ponad sto osób. W 1940 r. Niemcy przeprowadzili akcję pacyfikacyjną (kryptonim „AB”) skierowaną przeciwko polskiej inteligencji. Likwidowali też polskie instytucje administracyjne, gospodarce, a także naukowe, społeczno-kulturalne i sądownicze. W. Roszkowski, *op. cit.*, s. 426; A. Dziurok, M. Gałżowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *op. cit.*, s. 120; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1970, s. 103–104; D. Schenk, *op. cit.*, s. 175.

¹⁰ Mariusz Zajączkowski podaje, że przywódcy III Rzeszy zamierzali utworzyć z Polski „breję narodowościową”. Chodziło o całkowite wynarodowienie jej mieszkańców, którzy wg Niemców stali niżej pod wieloma względami od „narodu panów”. M. Zajączkowski, *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Lublin–Warszawa 2015, s. 91.

¹¹ C. Madajczyk, *Polityka okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich 1939–1945...*, s. 84.

Melnyka¹² oraz Stepana Bandery¹³. Wymienieni ukraińscy przywódcy stali na czele dwóch odłamów Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów¹⁴: OUN-M i OUN-B. Ten drugi opracował szczególnie bezwzględny plan unicestwienia Polaków¹⁵.

Liczba mieszkańców żyjących na terenie Generalnego Gubernatorstwa pod koniec 1939 r. wynosiła 11,4 mln i w następnych latach ulegała wahaniom. W marcu 1940 r. było 12,1 mln ludności. Przeważającą większość stanowili w tym czasie Polacy – 10 mln, Żydów mieszkało tu 1,5 mln, natomiast ludności białoruskiej i ukraińskiej – 0,5 mln¹⁶. Po włączeniu w sierpniu 1941 r. w jego struktury dystryktu Galicja przybyło mu ponad 4 mln mieszkańców, w tym wielu Ukraińców¹⁷. W grudniu 1942 r. łącznie w GG

¹² Andrij Melnyk (1890–1964), ukraiński wojskowy i polityk, oficer Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych, płk armii URL, współzałożyciel UWO, w latach 1923–1924 jego krajowy komendant. Aresztowany w 1924 r., skazany na cztery lata więzienia; od 1934 r. członek Senatu OUN, w latach 1938–1940 prowidnyk OUN (a po rozłamie – OUN-M). Aresztowany w styczniu 1944 r. i osadzony w Sachsenhausen, uwolniony w 1944 r.; w 1945 r. uczestnik negocjacji w sprawie powstania Ukraińskiego Komitetu Narodowego (UKN). Od 1945 r. na emigracji (Luksemburg). W 1947 r. wybrany dożywotnim przewodniczącym OUN-M. P.R. Magocziej, *Istoria Ukrainy*, Kyjiw 2007, s. 367, 422, 531, 537; *Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli*, red. J. Karbarz-Wilińska, M. Nowak, T. Sucharski, Słupsk–Gdańsk 2015, s. 199.

¹³ Stepan Bandera (1909–1959), ukraiński polityk, nacjonalista; od 1927 r. w UWO; w 1928 r. aresztowany za rozpowszechnianie ulotek UWO, od 1929 r. członek OUN, po rozłamie w 1940 r. przywódca OUN-B – odłamu organizacji odpowiedzialnego za ludobójstwo polskiej ludności na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach 1942–1944; w 1932 r. uczestnik konferencji OUN w Pradze; w latach 1933–1934 szef Egzekutywy Krajowej OUN; 13 I 1936 r. skazany na karę śmierci zamienioną na dożywotnie więzienie (zorganizowanie zamachu na Bronisława Pierackiego), wypuszczony we wrześniu 1939 r., udał się do Lwowa, nadzorował rozbudowę konspiracyjnej siatki OUN w Galicji; od października 1939 r. w Krakowie, od 1942 r. lub 1943 r. do września 1944 r. w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen; w 1945 r. współtwórca Ukraińskiego Komitetu Narodowego (UKN); po wojnie w Monachium; od lutego 1946 r. do 1950 r. szef ZCz OUN. Zamordowany w październiku 1959 r. w Monachium. W.A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009, s. 302, 321, 327, 339, 340, 363; <http://www.encyclopediainfoukraine.com/display.asp?linkpath=pages/B\A\BanderaStepan.htm> (dostęp 27 VI 2016 r.).

¹⁴ Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów – ukraińska polityczno-wojskowa organizacja nacjonalistyczna założona w 1929 r. w Wiedniu; operowała głównie na terenie II RP, prowadząc działania terrorystyczne i dywersyjne. Celem było wywalczenie niezależnego państwa, które miało obejmować wszystkie „etnograficzne ziemie ukraińskie”. W 1940/1941 r. doszło do jej rozłamu, po którym powstały dwie organizacje – OUN-B i OUN-M. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 38; T. Snyder, *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, Kraków 2008, s. 244–245.

¹⁵ Uwidocznili się to zwłaszcza w latach 1942–1944, podczas brutalnych mordów ludności polskiej na Wołyniu oraz w Małopolsce Wschodniej. Na temat tych wydarzeń zob. np.: E. Siemaszko, W. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, Warszawa 2000; G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999; *idem*, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wista”*, Kraków 2011; *idem*, *Cień Kłyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci*, Gdańsk 2013; *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945*, cz. 1–2, pr. zbior., Warszawa–Kijów 2005 (t. IV serii „Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych”).

¹⁶ B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985, s. 9–10.

¹⁷ Ryszard Torzecki, powołując się na statystykę opublikowaną we Lwowie 15 X 1942 r., podaje, że w samym dystrykcie Galicja mieszkało wówczas 4528 mln osób. Ukraińcy stanowili 3247 mln, co daje 71,1 proc. ogółu ludności ww. terenu. Polaków było około 956 tys., tzn. 21,1 proc., Żydów – 278 tys., czyli 6,1 proc., a Niemców i volksdeutsche – 1 proc. R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 134.

żyło 15,4 mln ludzi¹⁸. Aby móc przeżyć w bardzo trudnych warunkach okupacyjnych, ogromna liczba mieszkańców GG korzystała z pomocy organizacji charytatywnych¹⁹. Niemcy zezwolili na ich działalność²⁰, aczkolwiek zostały objęte ścisłym nadzorem²¹. Polakom służyć miała reaktywowana w 1940 r. Rada Główna Opiekuńcza na czele z Adamem Ronikiem²². Pomocą dla Ukraińców miał się z kolei zająć Ukraiński Centralny Komitet (Ukrajński Centralny Komitet), utworzony w kwietniu 1940 r.²³ Nazwa ta, podobnie zresztą jak Rada Główna Opiekuńcza, znana była już przed wybuchem II wojny światowej. Nosiła ją bowiem ukraińska organizacja działająca w Polsce w latach 1921–1939, która była oficjalnym przedstawicielstwem Rządu URL na Emigracji. Przez cały okres funkcjonowania przewodził jej Mykoła Kowalski²⁴. W niektórych miastach, tj. Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Łodzi, Toruniu, Lwowie, Stanisławowie

¹⁸ Wzrost liczby ludności można tłumaczyć m.in. przesiedlaniem Żydów i Polaków z terenów włączonych do Rzeszy. Już w marcu 1943 r. liczba ludności wynosiła około 14,5 mln. Spadek spowodowany był z kolei wymordowaniem wspomnianych narodowości oraz ich wywózkami na roboty do Rzeszy. B. Kroll, *op. cit.*, s. 9–10.

¹⁹ Janusz Kłapeć liczbę osób potrzebujących szacuje na minimum 1,1 mln (J. Kłapeć, *Rada Główna Opiekuńcza w dystrykcie lubelskim w latach 1940–1944*, Lublin 2011, s. 125). Z kolei Bogdan Kroll podaje, że w marcu 1941 r. pomocy wymagało blisko 2 mln osób, co stanowiło aż 20 proc. spośród około dziesięciomilionowej ludności zamieszkującej wspomniany obszar. B. Kroll, *op. cit.*, s. 119.

²⁰ Na początku chodziło o instytucje działające jeszcze w II RP (PCK, Caritas). We wrześniu 1939 r. zaczęły powstawać inne placówki opiekuńcze (J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 112). W ubóstwie żyło wiele osób. Bogdan Kroll podaje przykład drastycznego wzrostu cen, w wyniku którego „koszty utrzymania czteroosobowej rodziny robotniczej np. w Warszawie wzrosły, w porównaniu z 1939 r., czterokrotnie do wiosny 1940 r., przeszło pięciokrotnie do wiosny 1941 r., siedmiokrotnie do wiosny 1942 r., trzydziestopięciokrotnie do wiosny 1943 r. i przeszło czterdziestokrotnie do wiosny 1944 r.”. B. Kroll, *op. cit.*, s. 16–17.

²¹ Organizacje te wspierał Kościół katolicki, a także PCK, a dopiero od 1940 r. ponownie powołana Rada Główna Opiekuńcza. J. Żaryn, *op. cit.*, s. 42.

²² Utworzenie centralnej instytucji stało się ważnym celem środowiska Polaków zajmujących się pomocą. Przyspieszyli to Amerykanie, którzy w swoim kraju zorganizowali akcję wsparcia dla ludności okupowanej Polski. Warunkiem, aby go udzielić, było powołanie jednej polskiej instytucji. Miała mieć monopol na dystrybucję darów i podlegać amerykańskiej kontroli. Zgodę na jej utworzenie Niemcy wydali w grudniu 1939 r. Przyjęła nazwę istniejącej przed wojną Rady Głównej Opiekuńczej. W zespole RGO znaleźli się: Romuald Moskała, Maria Tarnowska, Stanisław Łopatto, Antoni Plater-Zyberk, Henryk Kułakowski. Statut zatwierdzono 29 V 1940 r., biuro mieściło się w Krakowie. Po aresztowaniu Adama Ronikiera w październiku 1943 r., na stanowisku przewodniczącego zastąpił go Konstanty Tchórznicki. J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 112–117; J. Ronikier, *Rada Główna Opiekuńcza (RGO), Tarcza i Uprawa – wspólne kierunki działania*, „Wiadomości Ziemiańskie” 2007, nr 32, s. 39, http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/85515/Rada_Glowna_Opiekuncza.pdf (dostęp 10 V 2016 r.).

²³ Bogdan Kroll podaje, że początkowo wspomniana organizacja funkcjonowała pod nazwą „Ukraińska Rada Główna” (Ukrainische Hauptausschuss). Na jej czele, poza przewodniczącym, stało kilkunastoosobowe Prezydium. Autor wspomina też, że dopiero od lipca 1942 r., kiedy URG uzyskała nowy statut i formalne uznanie przez Niemców nieoficjalnej nazwy, działała jako Ukraiński Komitet Centralny (B. Kroll, *op. cit.*, s. 93). Z kolei Janusz Kłapeć pisze, że „sprawami organizacji dobrowolnej opieki społecznej dla ludności ukraińskiej zajmowała się Ukraińska Rada Główna Opiekuńcza (URGO), przekształcona w lipcu 1942 r. w Ukraiński Komitet Centralny” (J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 122–123). Wołodymyr Kubijowycz od razu wymienia nazwę „Ukraiński Centralny Komitet” (W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Hebernajij Huberniji...*, s. 85).

²⁴ Na temat ww. Mykoły Kowalskiego zob. tekst Serhija Płohija dotyczący jego krewnego *Żyttjewa misija Mykoły Kowalsko*, http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=93&Itemid=25 (dostęp 28 VI 2016 r.).

i Równem, założono oddziały powyższego Komitetu. Jego celem była przede wszystkim działalność kulturalno-oświatowa, a także opieka i pomoc dla zrzeczonych w nim osób. „Pierwszy” UCK posiadał swój organ prasowy – „Wisty ukrajinskocho centralnoho komitetu w Polsce”, a od 1934 r. pismo „Za niezaleźnist”²⁵.

Zadania, jakie postawiono przed nowym UCK, tylko pozornie zbliżone były do tych wyznaczonych przedwojennemu Komitetowi, w rzeczywistości bowiem znacznie je rozszerzono. Objęły one sfery: oświatową, kulturalną, sportową, gospodarczą oraz, a może przede wszystkim – polityczną²⁶. Utworzenie UCK w 1940 r. poprzedziło wiele ważnych wydarzeń.

Zanim Sowieci zaatakowali w 1939 r. Galicję Wschodnią²⁷ wiele funkcjonujących na tym terenie ukraińskich partii zawiesiło swoją działalność, a część z nich została rozwiązana już 21 września tego roku²⁸. Niektórzy przywódcy polityczni zdecydowali się pozostać na okupowanym terenie²⁹. Jednakże spora liczba Ukraińców nie chciała żyć pod rządami bolszewików i jesienią 1939 r. zdecydowała się wyjechać do Generalnego Gubernatorstwa³⁰, głównie do Krakowa. W mieście działał bowiem ukraiński komitet pomocy dla nowych emigrantów, kierowany przez dr. Wołodymyra Horbowego³¹. W jego pracach brał udział Wołodymyr Kubijowycz, urodzony w 1899 r., przyszły przewodniczący Ukraińskiego Centralnego Komitetu. Jego matką była Polka, Maria Dobrowolska, ojcem zaś Ukrainiec, Mychajło, który z synem rozmawiał wyłącznie w swoim języku. Podczas I wojny światowej Wołodymyr przebywał z rodzicami w Wiedniu. Na początku 1918 r. rozpoczął studia filozoficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim³². Po ukończeniu nauki zamierzał pracować na rzecz Ukrainy. Nawiązał znajomości z wieloma wybitnymi geografami i aktywnie działał w tym środowisku³³. W 1923 r. obronił doktorat. Wcześniej podjął pracę w krakowskim gimnazjum, w którym do 1939 r. był pedago-

²⁵ E. Wiszka, *Ukraiński Centralny Komitet w Polsce 1921–1939*, <http://uitp.net.pl/index.php/opracowania/160-ukraiński-komitet-centralny-w-polsce-1921-1939> (dostęp 24 V 2016 r.). Szerzej na temat „pierwszego” Ukraińskiego Centralnego Komitetu zob. *idem*, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

²⁶ J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 122–123.

²⁷ Szerzej na temat okupacji Lwowa zob. np. G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński, *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. I IX 1939–5 II 1946*, Katowice 2007.

²⁸ Wśród nich znalazło się Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO). R. Torzeczek, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 40, 167.

²⁹ Dużą ich liczbę aresztowano, inni żyli w konspiracji. *Ibidem*, s. 40.

³⁰ W latach 1939–1940 – głównie z terenów zajętych przez ZSRS (przede wszystkim z Galicji) – do GG przybyło około 30–35 tys. Ukraińców. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 89.

³¹ Prawdopodobnie Wołodymyr Horbowyj (1898/9–1984), ukraiński adwokat, działacz polityczny i wojskowy w Galicji; członek UW0 (od 1922 r. szef sztabu Komendy Głównej) i OUN; w 1941 r. wiceprzewodniczący UKN w Krakowie. Kilkakrotnie aresztowany – w 1933 lub 1934 r. przez władze polskie, uwięziony w Berezie Kartuskiej; a w 1944 r. przez gestapo, w 1945 lub 1948 r. skazany przez NKWD na 25 lat łagru, zwolniony w 1972 r. Zob. <http://history.franko.lviv.ua/Ig.htm> (dostęp 28 VIII 2016 r.).

³² Jak sam podawał, w momencie, gdy ukraińscy studenci bojkotowali polskie uniwersytety, jego sytuacja była inna, ponieważ urodził się i mieszkał na polskim terytorium i dlatego miał pełne prawo studiować na tej uczelni. W. Kubijowycz, *Meni 70*, Paryż–Monachium 1970, s. 11–13.

³³ Wziął udział zarówno w I (1924 r.), jak i II (1927 r.) Zjeździe Geografów i Etnografów Słowiańskich w Pradze. *Ibidem*, s. 16–23. Na temat jego publikacji pisano m.in.: *20 lit tomu (spomyny i dijsnist’)*, „Krakiwski Wisti”, nr 164, 28 VII 1942 r., s. 3, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-8428/N1-64/aid/402727/hl/Kubijowycz (dostęp 2 VI 2016 r.).

giem. W 1929 r. ożenił się z Polką z Krakowa i miał z nią dwie córki (rozwidli się w 1940 r., m.in. ze względu na spory na tle religijnym i narodowościowym)³⁴. W czerwcu 1939 r. na skutek konfliktu z władzami uczelni został usunięty z UJ³⁵.

Wybuch II wojny światowej znacząco wpłynął na jego życie i uformował cele, którymi się potem kierował. Wierzył w zmianę sytuacji Ukraińców i chciał zostać ich rzecznikiem przed władzami niemieckimi³⁶. Wśród ukraińskich działaczy politycznych i społecznych przybyłych jesienią 1939 r. do GG Kubijowycz spotkał wiele znanych mu jeszcze ze Lwowa osób. Nawiązał wówczas kontakt z Dmytrem Palijiwem³⁷ z Frontu Jedności Narodowej³⁸ oraz ówczesnym sotnikiem UHA – Hansem Kochem³⁹. Ten zwrócił się do niego z propozycją opracowania danych na temat liczby Ukraińców przebywających w tym czasie w Generalnym Gubernatorstwie⁴⁰.

Jeszcze w październiku 1939 r. Niemcy złożyli pierwsze obietnice ukraińskiemu społeczeństwu. W zamian oczekiwali lojalności oraz m.in. zaprzestania prowadzenia propagandy nacjonalistycznej, mogącej okazać się szkodliwą dla polityki zagranicznej III Rzeszy⁴¹. W tym samym miesiącu Ukraińcy zaczęli tworzyć komitety, które miały reprezentować ich przed władzami niemieckimi w GG⁴². Na początku zamierzały one przede wszystkim udzielać pomocy dla ukraińskich uciekinierów i jeńców wojennych. Kolejnym celem było uzyskanie terenów przygranicznych, z których Niemcy usuwali Żydów⁴³.

³⁴ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 16–23.

³⁵ O fakcie tym informowała ukraińska prasa. Zob. np. *Władza krakowskiego uniwersytetu usunęła prof. W. Kubijowycza*, „Diło”, nr 172, 1 VIII 1939 r., s. 6, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-21502/N172/aid/804674/hl/Kubijowycz (dostęp 2 VI 2016 r.).

³⁶ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 32–33, 35.

³⁷ Dmytro Palijiw (1896–1944), ukraiński wojskowy, działacz nacjonalistyczny, dziennikarz; służył w Strzelcach Siczowych; w latach 1921–1926 członek Komendy Głównej UW; uczestnik zamachu na Józefa Piłsudskiego, skazany na 2,5 roku więzienia. Od 1925 r. członek UNDO, do 1933 r. przewodniczący Komitetu Centralnego partii. Jeden z przywódców OUN. W latach 1923–1924 redaktor dwutygodnika „Zahrawa” oraz gazety „Nowyj Czas”, w latach trzydziestych – gazet: „Batkiwszczyna”, „Peremoha” i „Ukrajński Wisti”. W latach 1928–1930 poseł na Sejm RP. Wielokrotnie aresztowany za antypaństwową działalność, w latach 1930–1933 więziony. Twórca FJN i jego przewodniczący; jeden z inicjatorów utworzenia Dywizji SS „Galizien”. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1992, s. 322.

³⁸ Front Jedności Narodowej (FJN) – legalna ukraińska partia nacjonalistyczna utworzona w 1933 r. w Polsce, w opozycji do UNDO, przeciwna działaniom terrorystycznym OUN. W skład komitetu założycielskiego weszli: S. Herasymowycz, D. Palijiw, M. Błozowskiy, W. Kochan, Ł. Sawojka. Organem prasowym FJN było pismo „Peremoha”, od 1934 r. tygodnik „Batkiwszczyna”, natomiast od 1935 r. dziennik „Ukrajński Wisti”, a następnie „Chliborobskij Szlach”. Po wybuchu II wojny wielu działaczy FJN udało się na Zachód; partię rozwiązano wiosną 1941 r. Część jej członków przeszła do UCK. J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 531–534.

³⁹ Hans Koch, dr, oficer Abwehry, weteran UHA, prof. historii Uniwersytetu Wrocławskiego; od września 1939 r. w Krakowie – referent spraw ukraińskich w Wehrmachcie. Uznawany przez Kubijowycza za „niemieckiego przyjaciela” UCK. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 136.

⁴⁰ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 36. Opracowaniami statystycznymi zajmował się już wcześniej. Przykładowo, w 1933 r. opublikowano artykuł jego autorstwa na ten temat. Zob. *Statystyka ukraińsko-ho naselennia w Polsce u switli perepysu z 1931 roku. (Z wideczytu d-ra W. Kubijowycza)*, „Diło”, nr 111, 4 V 1933 r., s. 1, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-20069/N111/aid/746072/hl/Kubijowycz (dostęp 2 VI 2016 r.).

⁴¹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945)*, Warszawa 1972, s. 199.

⁴² *Encyklopedia ukrajinoznawstwa*, t. 9, Lwów 2000, s. 3441.

⁴³ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 50.

Pierwsze spotkanie przedstawicieli ukraińskich komitetów odbyło się 3 października 1939 r. w Krośnie⁴⁴. Wśród nich znaleźli się działacze z Podkarpacia i ziem nadbużańskich, a także ukraińscy duchowni. Wzięły w nim udział również osoby z OUN, które przybyły do Polski ze Słowacji już 15 IX 1939 r.⁴⁵ – Jarosław Baranowski⁴⁶, Roman Suszko⁴⁷, Andrij Melnyk i Osyp Bojdunyk⁴⁸. Podczas narady wysunięto wiele postulatów dotyczących różnych dziedzin życia Ukraińców. W ramach prac kulturalno-oświatowych chciano odnowić i uruchomić kolejne placówki „Proswity”, a także zamierzano rozwijać ukraińskie szkolnictwo. W sprawach kościelnych zażądano zwolnienia administratora apostolskiego dla Łemkowszczyzny, a dekanaty, którymi się zajmował, proponowano włączyć do diecezji przemyskiej pod opiekę biskupa pomocniczego Hryhorija Łakoty⁴⁹. W kwestiach gospodarczych planowano uruchomienie placówki spółdzielczości spożywczej⁵⁰.

W tym czasie zdecydowano się także powołać centralny ośrodek ukraiński. Konkretnie decyzje w tej sprawie zapadły podczas drugiej narady, która miała miejsce w Krakowie u Romana Suszki. Wśród zebranych Ukraińców ponownie znaleźli się działacze z różnych środowisk. Postanowili, że wszystkie ww. komitety będą podlegać jednej organizacji⁵¹. Pomysłodawcami takiego rozwiązania byli płk Suszko oraz jego najbliższy współpracownik – Bojdunyk. Nowa struktura działała pod nazwą „Ukraińskie Narodowe Objednannja” (UNO)⁵², a jej podstawowym zadaniem miało być reprezentowanie Ukraińców przed Niemcami⁵³. Przewodniczącym organizacji z rekomendacji Suszki

⁴⁴ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3441.

⁴⁵ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 48.

⁴⁶ Jarosław Baranowski (1906–1943), członek władz UWU oraz OUN; w latach 1926–1930 więziony przez polskie władze; od 1930 r. na emigracji. Członek Prowidu Ukraińskich Nacjonalistów, odpowiedzialny za łączność. Od 1933 r. sekretarz Prowidu OUN. A. Chojnowski, J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006; *Encyklopedia ukrajinoznawstwa*, t. 1, Lwów 2000, s. 91.

⁴⁷ Roman Suszko (1894–1944), ukraiński wojskowy i działacz polityczny, płk Strzelców Siczowych, w 1939 r. dowódca Legionu Ukraińskiego; współtwórca UWU, w latach 1927–1928 jego krajowy komendant. Aresztowany w listopadzie 1928 r., po kilku miesiącach zwolniony. Współzałożyciel OUN, członek zarządu organizacji. Ponownie aresztowany na przełomie 1930/1931 r. Następnie do 1933 r. na emigracji w Wiedniu; w latach 1933–1938 w USA; od 1939 r. tworzył Legion Ukraiński; w latach 1939–1941 przewodniczący OUN w GG. Współtwórca UCK. Zginął w zamachu. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, s. 383.

⁴⁸ Osyp Bojdunyk (1895–1966), ukraiński działacz nacjonalistyczny, inżynier, żołnierz UHA i armii URL, od 1920 r. członek UWU, od 1929 r. – OUN (potem w OUN-M); od 1941 r. członek Prowidu Ukraińskich Nacjonalistów. Zaangażowany w działalność UCK. Aresztowany w styczniu 1944 r. przez władze niemieckie i więziony w Sachsenhausen, zwolniony w październiku tego roku. Od 1952 r. w Argentynie. W latach 1954–1955 i 1961–1965 przewodniczący Ukraińskiej Rady Narodowej. Współredaktor tygodników „Hołos Naciji” oraz „Hołos”. *Ibidem*, s. 355–356.

⁴⁹ Hryhorij Łakota (1883–1950), ukraiński działacz religijny, w 1908 r. otrzymał święcenia kapłańskie (Przemyśl); od 1913 r. prof. Seminarium Duchownego w Przemyślu, w latach 1918–1926 rektor; od 1926 r. biskup pomocniczy w Przemyślu; od 1933 r. biskup ordynariusz w Sanoku; w 1939 r. skierowany do Jarosławia, objął opieką zachodni okręg aż po Kraków; od 1941 r. ponownie w Przemyślu. Aresztowany w czerwcu 1946 r. przez NKWD, skazany na 10 lat łagru i wywieziony do Workuty, zmarł w obozie. W czerwcu 2001 r. ogłoszony błogosławionym Kościoła katolickiego. S. Stępień, *Biskup Hryhorij Łakota (1883–1950)*, „Biuletyn Informacyjny PWIN” 1996, nr 2, s. 135–138.

⁵⁰ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 48–49.

⁵¹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3441.

⁵² W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 37–38.

⁵³ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 49.

został Wołodimir Kubijowycz⁵⁴. Jego zastępcą był Bohdan Hnatewycz⁵⁵, a w zarządzie znaleźli się⁵⁶: Osyp Bojdunyk, Mychajło Chronowjat⁵⁷, Iwan Zilyński⁵⁸ i Jarosław Rak⁵⁹. Podczas zebrania zatwierdzono również projekt statutu organizacji. Podstawowym celem stało się zalegalizowanie działalności UNO. Na czele delegacji, która miała się udać do Hansa Franka, stanęli Suszko oraz Kubijowycz⁶⁰. Niemcy nie traktowali jednak tej sprawy poważnie. Zgodnie z zasadą, której trzymali się przez całą wojnę, godzili się tylko na te pomysły Ukraińców, które mogli jednocześnie wykorzystać w swojej polityce⁶¹. Sprzeciwiali się wysuwany przez nich postulatowi politycznym i odrzucali organizacyjne założenia społeczno-gospodarcze⁶². Nie uznali zatem przedstawionego statutu UNO, które mimo tego rozpoczęło nieformalną działalność⁶³. W kwietniu 1940 r. zastąpił je wspomniany już Ukraiński Centralny Komitet.

O powołaniu nowej organizacji zdecydowano podczas kolejnego zjazdu działaczy ukraińskich w Krakowie w dniach 13–15 kwietnia 1940 r.⁶⁴ O zamiarze jej utworzenia zebranych poinformował dr Fritz Arlt⁶⁵, występujący wówczas jako przedstawiciel Wydziału Ludności i Opieki Społecznej. Ukraiński Centralny Komitet miał się zająć sprawami ukraińskimi w GG i objąć opieką całą ludność ukraińską zamieszukującą wspomniany obszar. Pozbawiony był jednak praw politycznych, przyjął więc formę zupełnie inną od zakładanej przez Ukraińców. Opierał się bowiem wyłącznie na wskazaniach i wytycznych niemieckich⁶⁶. Pomimo tego został on „najważniejszą instytucją reprezentującą

⁵⁴ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 38.

⁵⁵ Bohdan Hnatewycz, dr, członek OUN, sądzony w 1922 r. jako podejrzany o wzięcie udziału w zamachu na Józefa Piłsudskiego, uniewinniony. P.R. Magocziej, *op. cit.*, s. 511.

⁵⁶ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3441.

⁵⁷ Mychajło Chronowjat (1894–1981), ukraiński działacz polityczny i społeczny, inżynier. W latach 1940–1941 w zarządzie UCK; w latach 1943–1945 członek Zarządu Wojskowego Dywizji SS „Galizien”. Po wojnie na emigracji; od 1953 r. w USA. *Encyklopedia ukrajinoznawstwa*, Paryż–Nowy Jork 1955–1995.

⁵⁸ Iwan Zilyński (1879–1952), ukraiński językoznawca, prof. UJ i Uniwersytetu Karola w Pradze. W czasie okupacji przewodniczący Rady Naukowej przy UCK, kierownik Ukraińskiego Wydawnictwa. Od 1944 r. w Pradze. Po wojnie prof. slawistyki na Uniwersytecie Karola. *Ibidem*, s. 830.

⁵⁹ Jarosław Rak (1909–1989), ukraiński działacz nacjonalistyczny, prawnik. Członek OUN; w 1934 r. sądzony za udział w zabójstwie Bronisława Pierackiego, skazany na 7 lat więzienia. W latach 1939–1940 kierownik Wydziału Młodzieży UCK, działacz Ukraińskiej Rady Narodowej. Aresztowany w lipcu 1941 r., od 1942 r. do grudnia 1944 r. więzień KL Auschwitz. W latach 1945–1948 działacz młodzieżowy w Niemczech; w latach sześćdziesiątych przewodniczący Głównej Rady OUN; od 1970 r. przewodniczący Koordynacyjnej Rady Wychowawczo-Doradczej przy Ukraińskim Komitecie Kongresowym Ameryki. A. Cyra, *Banderowcy w KL Auschwitz*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2008, t. XXX, s. 383–432; <http://www.mysl-polska.pl/node/51> (dostęp 28 VIII 2016 r.).

⁶⁰ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 37–38.

⁶¹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 49.

⁶² *Ibidem*, s. 51. Ukraińcy, którzy udali się z delegacją do generalnego gubernatora, mieli osiem podstawowych postulatów do władz niemieckich. W jednym z punktów proszono o prawo do ich reprezentowania w GG przez UNO. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 62.

⁶³ *Idem*, *Meni 70...*, s. 39.

⁶⁴ W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 80.

⁶⁵ Fritz Arlt, dr, referent do spraw ludności w GG, od 1940 r. naczelnik Wydziału Ludności i Opieki Społecznej; przychylny sprawom ukraińskim (jego podpis widnieje pod dokumentem dotyczącym działalności UDK z 4 V 1940 r.); uczestnik zjazdów i narad UCK. *Ibidem*, s. 61, 73, 84, 88.

⁶⁶ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 167.

społeczeństwo ukraińskie”⁶⁷. Główną siedzibą Komitetu został Kraków. Jego przewodniczącym obrano Wołodymyra Kubijowycza, choć początkowo jego kandydatura nie była przesądzona: „Niemcy nie zamierzali powierzyć kierownictwa UCK wybitniejszemu kandydatowi z frakcji OUN, lecz komuś ze znanych działaczy b[ylego] Frontu Jedności Narodowej (przypuszczalnie D[mytrowi] Palijiwowi). Kiedy zorientowali się, że nie znajdzie on poparcia wśród Ukraińców, zgodzili się na W[ołodymyra] Kubijowycza, jako rzekomo neutralnego”⁶⁸. Jego zastępcą został Wasyl Hlibowycy⁶⁹. Podczas zjazdu zatwierdzono też statut Komitetu⁷⁰, którego treść i projekt terenowej siatki organizacyjnej – jak uważał Kubijowycz – opracowali Niemcy⁷¹. W jednej ze swoich publikacji pisał: „Statuty dla UCK opracowały i wydały niemieckie władze bez udziału Ukraińców. [...] Były opracowane naprędce, chaotycznie, pełne niejasności, a nawet sprzeczności”⁷². Struktura wewnętrzna Komitetu opierała się na systemie wodzowskim. Przewodniczący odpowiedzialny był za wszystkie dziedziny aktywności ukraińskich komitetów⁷³. Według Kubijowycza do najważniejszych działań UCK należało: reprezentowanie ukraińskiej ludności przed władzami niemieckimi, pomoc materialna potrzebującym, organizacja szkolnictwa, oświaty pozaszkolnej oraz życia cerkiewnego⁷⁴. Przed rozpoczęciem działalności UCK pojawiły się pewne problemy. Wynikały one m.in. z ukształtowania terenów zajmowanych w GG przez Ukraińców⁷⁵.

Nowa organizacja status prawny uzyskała 22 maja 1940 r.⁷⁶ W ramach UCK powstało kilka wydziałów. Ich pierwszymi⁷⁷ kierownikami byli: organizacyjnego – Osyp Bojdunyk, którego potem zastąpił Mykoła Cenko; finansowego – Ołeksandr Zybenko, Roman Mycyk, a od 1942 r. O. Tarnawski⁷⁸; opieki społecznej – o. Ołeksandr Mały-

⁶⁷ I. Hałagida, *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013, s. 67.

⁶⁸ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 51.

⁶⁹ *Idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 204.

⁷⁰ Przedruk Statutu Ukraińskiego Centralnego Komitetu w dwóch wersjach językowych (niemiecki, ukraiński) zob. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 454–471.

⁷¹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3441; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 51. Jeszcze 12 IV 1940 r. na posiedzeniu kierowników wydziałów urzędu GG Hans Frank wyraził zadowolenie z postawy ludności ukraińskiej. Z kolei 19 kwietnia tego roku zgodził się na działanie ukraińskiego szkolnictwa średniego i wyższego oraz zapewnił Ukraińców o zwrocie katedry chełmskiej (nastąpiło to 20 V 1940 r.). Niemcy przekazali także Ukraińcom dwadzieścia cerkwi, które przed wojną otrzymał Kościół katolicki od władz polskich. Powstało również biskupstwo krakowsko-przemyskie. Wkrótce Frank zaproponował też utworzenie ukraińskich biskupstw w Chełmie, Warszawie oraz na Łemkowszczyźnie. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 199–200; *idem*, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 48–50.

⁷² W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 98.

⁷³ M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 125.

⁷⁴ W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 46–47, 49.

⁷⁵ Mimo że jego obszar był niezbyt duży, to rozciągał się na blisko 1 tys. km, a stopień świadomości narodowej Ukraińców z tego terenu pozostawał bardzo zróżnicowany. *Idem*, *Meni 70...*, s. 42.

⁷⁶ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 204.

⁷⁷ Według przewodniczącego UCK od 30 VIII 1940 r. niemal do lata 1941 r. na czele poszczególnych wydziałów stali: organizacyjnego – O. Bojdunyk, gospodarczego – A. Milanycz, pracy i opieki społecznej – o. M. Sopolak, pracy kulturalnej – M. Dużyj, szkolnictwa – N. Hirniak, a następnie P. Isajiw, młodzieży – W. Tatomyr, finansowego – R. Mycyk. Dyrektorem kancelarii był natomiast M. Kono-walec. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 94.

⁷⁸ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3445.

nowskij, a od 1941 r. – o. Mychajło Sopolak; pracy kulturalnej – Mykoła Dużyj, Mychajło Kuszniur; szkolnictwa – Nikifor Hirniak, Iwan Tesla, Petro Isajiw; gospodarczego – Mychajło Chronowjat, Atanas Milanycz, Ostap Kotyk-Stepanowycz⁷⁹; młodzieży – Jarosław Rak, Juliana Tatomyr, Seweryn Lewyćkij, Zenon Zelenyj⁸⁰. Komitet podzielono na osiem referatów: przewodniczącego, zastępcy przewodniczącego, rachunkowości, pomocy rodzinom i młodzieży, opieki gospodarczej i pracy, pomocy w zakresie wyżywienia, organizacji i planowania, działalności kulturalnej⁸¹.

Ukraińscy nacjonałiści oraz członkowie Komitetu ściśle ze sobą współpracowali. Większość działaczy UCK należała do OUN lub choćby z nim sympatyzowała⁸². Jego przewodniczący podkreślał, że terenowe UCK powstawały właśnie z inicjatywy OUN lub przy jego wsparciu. Cieszyło go równocześnie, że Komitet nie stał się przybudówką tej organizacji. Członkowie UCK popierali (także po podziale OUN w 1940 r.) zwłaszcza melnykowców⁸³. Jeszcze w grudniu 1939 r. przy władzach niemieckich zostały utworzone stanowiska ukraińskich mężów zaufania: powołano ich 980⁸⁴, byli w każdej ukraińskiej wsi⁸⁵.

Prace UCK finansowane były z różnych źródeł. Podobnie jak inne organizacje charytatywne działające w GG, Komitet otrzymywał dotacje od władz okupacyjnych⁸⁶. Opłacany był również ze środków samorządu terytorialnego i darów zagranicznych. W latach 1940–1942 dotacje gotówkowe i w naturze wyniosły około 4,5 mln zł⁸⁷. Część środków pozyskiwano ze zbiórek prowadzonych wśród społeczeństwa ukraińskiego (względnie miały charakter jednorazowej pomocy). Wsparcia Komitetowi udzielał też Międzynarodowy Czerwony Krzyż w Genewie⁸⁸. W latach 1940–1945 w krakowskiej centrali UCK pracowało od 80 do 200 osób, natomiast przy szefach dystryktów działali tzw. doradcy⁸⁹. Z Komitetem związanych było wielu ważnych ukraińskich działaczy społeczno-politycznych, wśród nich znalazł się także Kost' Pankiwskij⁹⁰.

⁷⁹ Wołodymyr Kubijowycz pisze, że wydział ten na początku istnienia UCK był jednym z najlepiej działających. Podaje, że poza ww. pracowali w nim jeszcze Ołeksandr Zybenko i Iwan Kuziw. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 73.

⁸⁰ *Encykłopedija...*, t. 9, s. 3441.

⁸¹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 205.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 42–43.

⁸⁴ J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 122–123.

⁸⁵ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 50–51.

⁸⁶ Podziałem darów instytucji charytatywnych dla działających w GG zajmowała się Naczelna Rada Opiekuńcza. Na przełomie 1940/1941 r. UCK otrzymał (wg Bogdana Krolla jako URG) pomoc w kwocie prawie 1,5 mln zł (RGO – 15 mln zł), w roku 1941/1942 – ponad 1,5 mln zł (RGO – prawie 17,5 mln zł), a w następnym roku NRO przekazała UCK 1,3 mln zł (RGO – 3,8 mln zł). B. Kroll, *op. cit.*, s. 94, 96.

⁸⁷ Bogdan Kroll podaje, że w latach 1940–1943 rząd niemiecki przeznaczył dla Komitetu łącznie około 5 mln zł, część z tej kwoty przekazano za pośrednictwem NRO. *Ibidem*, s. 94.

⁸⁸ *Encykłopedija...*, t. 9, s. 3445.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 3442.

⁹⁰ Kost' Pankiwskij (1897–1973), ukraiński działacz społeczno-polityczny. Syn Kost'a Pankiwskiego (1855–1915) – jednego z założycieli Towarzystwa im. Tarasa Szewczenki we Lwowie. W latach 1924–1939 odbył praktykę adwokacką we Lwowie. W latach dwudziestych i trzydziestych obrońca członków UWU i OUN w procesach wytoczonych przez polskie władze. Od lipca 1941 r. kierował Sekretariatem Generalnym Ukraińskiej Rady Narodowej we Lwowie. Od września 1941 r. przewodniczący Ukraińskiego Komitetu Krajowego (UKK), po połączeniu UKK z UCK (marzec 1942 r.) wybrany zastępcą Kubijowicza.

Wiosną 1941 r. UCK uzyskał zgodę na posiadanie swojego przedstawiciela w Berlinie przy Delegaturze GG oraz przy Ukraińskim Urzędzie Zaufania⁹¹.

W powiatach GG zamieszkiwanych przez Ukraińców od kwietnia 1940 r.⁹² funkcjonowały Ukraińskie Komitety Pomocy (UDK, Ukraińskie Dopomohowi Komitety)⁹³, które miały zasięg lokalny⁹⁴, w gminach zaś – delegatury⁹⁵. W czerwcu 1940 r. zdecydowano, że Komitet stanie się dla UDK strukturą nadrzędną⁹⁶. Ukraińskie Komitety Pomocy, podobnie jak UCK, miały osiem referatów. Zajmowały się przede wszystkim organizacją szkolnictwa na konkretnym terenie oraz pomocą dla ludności ukraińskiej. W 1941 r. istniało 26 UDK oraz 33 delegatury⁹⁷. 4 maja 1940 r. zostały opublikowane wytyczne oraz nowy statut UDK, zatwierdzony 25 lipca 1942 r. przez Wydział Spraw Wewnętrznych rządu GG⁹⁸.

W lipcu 1940 r. Ukraiński Centralny Komitet uzyskał zgodę na utworzenie Ukraińskich Towarzystw Oświatowych (UOT), które zastąpiły dawne czytelnie „Proswity”⁹⁹. Pełniły one rolę placówek kulturalno-oświatowych dla ludności miasteczek i wsi¹⁰⁰. Do ich działania pozyskano nowych nauczycieli oraz instruktorów¹⁰¹. Władze niemieckie wydały „Pierwsze kierunki dla pracy kulturalnej” i zatwierdziły „elastyczny” statut dla UOT¹⁰² (jeszcze w marcu 1940 r. odbył się w Krakowie Zjazd Kulturalno-Oświatowy¹⁰³). W marcu 1941 r. funkcjonowało 808 placówek UOT, do których przynależało

W latach 1945–1949 na emigracji w Niemczech. W latach 1945–1948 premier emigracyjnego rządu URL. Zmarł w Livingston. I. Hałagida, *op. cit.*, s. 92; http://history.franko.lviv.ua/Ip_1.htm (dostęp 11 XII 2013 r.).

⁹¹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442.

⁹² W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 82. Pozwolenie na ich działanie wydał generalny gubernator 19 IV 1940 r., kiedy do Hansa Franka udała się oficjalna delegacja ukraińska.

⁹³ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3441.

⁹⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 47.

⁹⁵ J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 122–123. Nie zawsze tworzono je jednak na terenach zamieszkiwanych w większości przez Ukraińców. Ryszard Torzecki pisze, że spośród nich „10 działało na «ziemiach czyisto polskich», [a] na 33 rejonowe delegatury również 10”, choć równocześnie komentuje on, że „te dość duże liczby są zagadkowe i niejasne”. Na przykład w Warszawie przebywało tylko od 2 do 3 tys. Ukraińców, tymczasem w warszawskim UDK pracowało 59 osób (łącznie natomiast było 250 płatnych pracowników UDK i delegatur na 800 zatrudnionych w całym aparacie UDK). UCK zmniejszył tę liczbę do 38. Warszawska placówka wspierana była przez niemieckie władze miasta kwotą 30 tys. zł wypłacaną co miesiąc. *Ibidem*, s. 51–52.

⁹⁶ UDK początkowo powstawały z siatek komitetów terenowych tworzonych przez zwolenników frakcji OUN-M. Część z nich nieformalnie funkcjonowała już od jesieni 1939 r. Powoływane były przy zarządach powiatów i starostw. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 205; *idem*, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 48, 51.

⁹⁷ *Idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 205. W 1943 r. działało ich 35, a także 392 delegatury (B. Kroll, *op. cit.*, s. 93). Kubijowycz rozmięścił je w następujący sposób. UDK: *oblast’ krakowska* – 9, *lubelska* – 9, *warszawska* – 2, *radomska* – 6; delegatury odpowiednio: 16, 11, 4, 2. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 130.

⁹⁸ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 51–52.

⁹⁹ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 41.

¹⁰⁰ W ramach swoich zadań organizowały m.in. kursy dla niepiśmiennych, a także przedstawienia i koncerty. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 129.

¹⁰¹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 47.

¹⁰² *Ibidem*, s. 51.

¹⁰³ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3445.

46 tys. członków¹⁰⁴. Szacowano, że wiosną tego roku istniały one w 80 proc. ukraińskich wsi¹⁰⁵. Pod koniec czerwca 1941 r. kół UOT było już 885, a swoją działalnością objęły wówczas od 80 do 90 proc. wsi¹⁰⁶.

Towarzystwa oświatowe były od siebie niezależne, jednak zostały podporządkowane referentom w UDK oraz Wydziałowi Pracy Kulturalnej UCK. W 1941 r. – po rozszerzeniu kompetencji UCK w Galicji – został on podzielony na trzy części: 1. Instytut Oświaty Ludowej (INO), ze Stepanem Wołynkiem na czele (jego celem było wyszkolenie niższych współpracowników i zaopatrzenie ich w odpowiednie materiały)¹⁰⁷; 2. Instytut Ludowej Twórczości (INT), z o. S. Saprunem jako przewodniczącym, który z kolei podzielił się na dwa biura: Koncertowe i Teatralne oraz INT; 3. Podwydział do spraw Sztuki¹⁰⁸. Jeszcze jesienią 1939 r. – zatem przed oficjalnym rozpoczęciem działalności – Wydział Pracy Kulturalnej zajął się odnawianiem czytelní „Proswity” (jej funkcjonowanie członkowie UCK musieli przywrócić także po opuszczeniu Galicji przez bolszewików). Poza tym wznowiono prace „Ridnej Chaty”¹⁰⁹. Wydział Pracy Kulturalnej opracował dla UOT kierunki działań oraz materiały do pracy oświatowej, wydawał miesięcznik „Doswitni Wohni”, pomagał w zaopatrzeniu bibliotek oraz prowadził kursy szkoleniowe¹¹⁰. W jego ramach funkcjonowała również autonomiczna Główna Sekcja Żeńska, która kontynuowała pracę Związku Ukrainek¹¹¹.

Ukraiński Centralny Komitet posiadał kilka swoich przedstawicielstw, np. w Równem i we Lwowie (funkcjonowało pod nazwą „Biuro Pracy”), którym kierował Atanas Milanycz¹¹². Zostały one powołane głównie w celu przyjęcia Ukraińców uciekających z GG do Galicji. W porozumieniu z rządem GG kolejne przedstawicielstwo Komitetu utworzono w Lubieniu na Dolnym Śląsku, a jego szefem został Pankiwski¹¹³ (miasto to zostało głównym ośrodkiem emigracyjnym UCK oraz Wijskowej Uprawy).

Na początku działalności UCK skupił się na odrodzeniu świadomości narodowej Ukraińców. W prace z tym związane zaangażowali się osobiście: Wołodimir Kubijowycz, Osyp Bojdunyk, Wasyl Hlibowycyk, Dmytro Palijiw, Mychajło Chronowjat, Atanas Milanycz, Petro Isajiw i wielu innych działaczy¹¹⁴. Drugim ważnym zadaniem Komitetu było zlikwidowanie polskich wpływów na ziemiach w większości zamieszkiwanych przez Ukraińców, a także „odzyskanie” części terenów, które poprzednio rzekomo utracili¹¹⁵.

Dużą uwagę UCK poświęcał wspieraniu ukraińskiej oświaty. Za jej pośrednictwem planowano bowiem dotrzeć do szerokiej rzeszy społeczeństwa ukraińskiego. Co praw-

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 3444.

¹⁰⁵ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 44.

¹⁰⁶ *Idem*, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 230.

¹⁰⁷ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3445.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 3444–3445.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 3444.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ W dniach 2–3 II 1942 r. we Lwowie odbył się pierwszy zjazd przewodniczących żeńskich sekcji z całego GG. Pracą sekcji kobiecych kierowały Marija Bilakowa i M. Zajaczkiwska. *Ibidem*, s. 3445.

¹¹² Utworzenie tej placówki umożliwiło powrót części członków Komitetu z GG do Galicji. *Ibidem*, s. 3442.

¹¹³ *Ibidem*, s. 3442–3443.

¹¹⁴ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 40.

¹¹⁵ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 55.

da, wpływ UCK na szkolnictwo pozostawał ograniczony (szkoły były państwowe), niemniej jednak Komitetowi udało się nawiązać w tej sprawie współpracę z władzami niemieckimi i brać udział w tworzeniu nowych placówek¹¹⁶. Wiosną 1941 r. istniały one już w większości ukraińskich wsi¹¹⁷. UCK zabezpieczał kadry, a także opracowywał programy naukowe¹¹⁸, kursy zawodowe i szkoleniowe dla niewykwalifikowanych nauczycieli oraz uczestniczył w organizowaniu seminariów pedagogicznych i szkół zawodowych. Komitet nadzorował też gimnazja ukraińskie, m.in. w Chełmie i Jarosławiu¹¹⁹. Wymienionymi sprawami zajmował się bezpośrednio Wydział Szkolnictwa, którego siedzibą w latach 1942–1944 był Lwów¹²⁰.

Komitet zakładał również bursy młodzieżowe. Od 1943 do 1944 r. działało 131 placówek, w których mieszkało 7 tys. uczniów. UCK skupił się też na tworzeniu klubów oraz towarzystw sportowych. Zajmował się tym bezpośrednio Wydział Młodzieży. W ramach jego działalności organizowano także kursy szkoleniowe, instruktazowe i obozy wychowawcze dla różnych grup wiekowych (*nowakiw* 7–14 lat, *junaków* 14–18 lat i młodzieży 18–24 lata)¹²¹. Pomoc od Komitetu uzyskiwali również studenci, a płynęła ona z utworzonej pod koniec 1940 r. Komisji Pomocy Ukraińskim Studentom (KoDUS). Finansowana była m.in. z własnych zbiorów oraz środków zebranych w ramach opieki społecznej¹²². Warto podkreślić, że kandydaci wskazani przez UCK nie mieli problemów z uzyskaniem pozwolenia na wyższe studia. Ograniczać ich mógł jedynie brak środków czy też matury¹²³.

Istotną sprawą dla Ukraińców było posiadanie własnego wydawnictwa. W styczniu 1940 r. rozpoczęło działalność Ukraińskie Wydawnictwo¹²⁴, które uzyskało monopol na publikację ukraińskich książek oraz prasy¹²⁵. Od 6 stycznia 1940 r. wydawało w Krakowie „Krakiwski Wisti”¹²⁶ (gazeta została organem prasowym UCK¹²⁷), którego redaktorem naczelnym został Mychajło Chomiak¹²⁸ – ściśle współpracujący z Kubijowy-

¹¹⁶ *Encyklopedija...*, t. 9, s. 3444.

¹¹⁷ W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 44.

¹¹⁸ *Encyklopedija...*, t. 9, s. 3444.

¹¹⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 55.

¹²⁰ *Encyklopedija...*, t. 9, s. 3444.

¹²¹ *Ibidem*, s. 3445.

¹²² W 1943 r. wypłacono 730 stypendiów (dla studentów we Lwowie i Niemczech), w sumie 1 mln 350 tys. zł. Środowisko studenckie GG w latach 1940–1944 było zorganizowane w Związek Pracy Ukraińskich Studentów przy UCK. *Ibidem*, s. 3444.

¹²³ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 55.

¹²⁴ M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 131. Wołodymyr Kubijowycz pisał, że w pierwszych miesiącach działalności Wydawnictwo borykało się z wieloma problemami: finansowymi, technicznymi itd. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 256–257.

¹²⁵ *Encyklopedija...*, t. 9, s. 3441. W GG w 1940 r. wydawano 132 tytuły o nakładzie 735,5 tys. egzemplarzy. Sam Kubijowycz twierdził, że „jeden tytuł księgarski przypadał przeciętnie na 4,2 tys. Ukraińców”. Cyt. za: M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 132.

¹²⁶ W GG wychodziły łącznie trzy ukraińskie pisma, trzy razy w tygodniu. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 204.

¹²⁷ Wychodziła od dwóch do trzech razy w tygodniu, natomiast w listopadzie 1940 r. przybrała formę dziennika, którego nakład wynosił 10 tys. egzemplarzy. *Idem*, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 54–55.

¹²⁸ Zastąpił on pierwszego redaktora, Borysa Lewyckiego, który musiał odejść z wydawnictwa w styczniu 1940 r. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 276.

czem¹²⁹. Pod tym samym tytułem ukazywał się również tygodnik mający popularny charakter. Oba pisma były cenzurowane przez Niemców. Poza wspomnianą prasą Ukraińskie Wydawnictwo publikowało także książki o różnicowanej tematyce, np. dotyczące spraw politycznych¹³⁰. W 1945 r. jego siedzibę, podobnie jak redakcję „Krakiwskich Wisti”, przeniesiono do Wiednia¹³¹.

We Lwowie Ukraińcy wydawali pismo popularnonaukowe, a także literackie „Nasze Dni”. W języku ukraińskim wychodził również dziennik „Lwiwski Wisti”, aczkolwiek był on gazetą niemiecką. Kolejnym czasopismem był „Wołyń”, jednak tylko przez kilka miesięcy cieszyło się ono niezależnością od władz¹³².

Członkowie Komitetu zadbali też o sektor zdrowia, któremu przewodził dr Wasyl Karchut, a następnie R. Osinczuk. Zakładano ambulatoria, prowadzono kursy szkoleniowe dla personelu pomocniczego oraz w przemyślny sposób rozmieszczano lekarzy w terenie¹³³.

Szerzej nie rozwinęła się natomiast aktywność gospodarza UCK. Otwierano jednak nowe kooperatywy, do działania których niezbędni byli agronomowie i instruktorzy rolnictwa, m.in. dla towarzystwa Ukraińskij Hospodar¹³⁴. Wydział Gospodarczy, działający w ramach UCK, zwoływał zjazdy kupców i rzemieślników oraz tworzył związki pracy. O przepływ Ukraińców do miast i zabezpieczenie dla nich pracy dbała Specjalna Komisja¹³⁵.

Komitet działał również na rzecz weteranów oraz opiekował się dziećmi, osobami chorymi i inwalidami¹³⁶. W latach 1939–1940 środowisko związane z Komitetem przyczyniło się do przeniesienia przesiedleńców z USRS do obozów w III Rzeszy. Dzięki takiemu zabiegowi skorzystali oni z postanowień ugody niemiecko-sowieckiej obejmującej volksdeutsche (wśród nich znalazło się niemal 10 tys. Ukraińców). Wiele spośród tych osób – wspieranych przez UCK – uzyskało pracę w administracji i społecznych organizacjach GG¹³⁷.

We wrześniu 1941 r. Niemcy utworzyli dla dystryktu Galicja Ukraiński Krajowy Komitet¹³⁸ (UKK), na którego czele stanął Kost' Pankiwskij¹³⁹. Jego przedstawiciele wraz z członkami UCK¹⁴⁰ interweniowali np. u władz okupacyjnych o zwolnienie ukraińskich jeńców z Naddnieprza, których masowo brano do niewoli¹⁴¹. Przewodniczący UKK chciał stworzyć z niego niezależną placówkę, w związku z czym między dwoma komitetami

¹²⁹ M. Zajęczkowski, *op. cit.*, s. 131–132.

¹³⁰ Wśród autorów byli: P. Łysiak, I. Kedryn-Rudnyckij i S. Baran. *Ibidem*.

¹³¹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

¹³² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹³³ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3444.

¹³⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 47–48.

¹³⁵ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3445.

¹³⁶ Wskutek interwencji UCK zostali zwolnieni pierwsi ukraińscy jeńcy wzięci do niewoli po ataku Niemiec na Polskę (łącznie 85 tys. osób). Część z nich powróciła do GG, inni zdecydowali się pozostać w Rzeszy jako wolni robotnicy. *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443. Szerzej na ten temat zob. W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 174.

¹³⁷ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

¹³⁸ Strukturze tej podlegały Ukraińskie Komitety Okręgowe (UOK). *Ibidem*, s. 3442.

¹³⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹⁴⁰ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442.

¹⁴¹ Do prawie wszystkich jenieckich obozów na terenie Ukrainy jeździł – w celu zwolnienia z nich ludzi – przewodniczący UDK w Jarosławiu Roman Danilewicz. Niestety wiele osób zmarło na skutek

wywiązała się rywalizacja o wpływy¹⁴². Niemcom nie podobały się tarcia wśród Ukraińców i szybko je ukrócili. W marcu 1942 r.¹⁴³ doprowadzili do połączenia UKK i UCK¹⁴⁴. Jako jedyne go przedstawiciela społeczności ukraińskiej gubernator Karl Lasch uznał UCK (Kraków i Oddział Lwowski)¹⁴⁵. Wydano przy tym polecenie rozbudowania w Galicji działalności UCK i w marcu tego roku utworzono we Lwowie lokalny ośrodek Komitetu. Na jego czele stanął Pankiwskij¹⁴⁶.

Pomocą żywieniową dla ludności ukraińskiej zajmowały się z kolei Ukraińskie Komitety Okręgowe (UOK), wraz z terenowymi przedstawicielami UCK – UDK. Jesienią 1941 r., kiedy w rejonach górskich pojawiły się niedobory żywności, zakładano kuchnie polowe. Pod koniec 1943 r. w GG w 1366 tego typu jadłodajniach żywiło się prawie 10 tys. osób. We Lwowie utworzono również Komitet do Walki z Głodem, na czele którego stanął Dmytro Palijiw, a następnie Iwan Czerkawskij¹⁴⁷.

Wpływy i działalność UCK na terenie dystryktu galicyjskiego były dosyć ograniczone. Jednakże dzięki poparciu gubernatora Otto von Wächtera¹⁴⁸, który w swojej polityce przewidywał współpracę niemiecko-ukraińską, Ukraińcy zachowali pewne przywileje. W ich rękach pozostała niższa administracja, częściowo szkolnictwo, a także Ukraińska Policja Pomocnicza. Mimo tego UCK padł ofiarą wielu nadużyć ze strony niemieckich organów władzy, o których informowano nawet samego Hansa Franka¹⁴⁹. Przykładowo szef UCK domagał się od niego „wypuszczenia aresztowanych Ukraińców, tymczasowego dozbrojenia Ukraińców w Hrubieszowskiem, a generalnie żądał przesiedlenia ludności ukraińskiej z Lubelskiego do Galicji Wschodniej, przy równoczesnym usunięciu stamtąd ludności polskiej. Frank oświadczył mu cynicznie, że przyjdzie na to czas”¹⁵⁰.

W 1943 r. działalność UCK skierowana była na minimalizowanie problemów stwarzanych przez władze niemieckie oraz świadczenie pomocy materialnej. Do rozwiązania pozostawała też np. kwestia objęcia opieką uciekinierów z Naddnieprza, sprawa poboru młodzieży ukraińskiej do służby niemieckiej, opieka nad robotnikami w III Rzeszy czy kontakty z Dywizją SS „Galizien”¹⁵¹. Tym samym wzrosły obowiązki przedstawicielstwa Komitetu w Berlinie¹⁵².

chorób i głodu. Pozostałe przetransportowano do obozów na terytorium Rzeszy, gdzie UCK nie mógł im pomóc. *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3444; W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 383.

¹⁴² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹⁴³ *Ibidem*. W *Encyklopediji ukrajinoznawstwa* podano, że został rozwiązany już w lutym 1942 r. Por. *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442.

¹⁴⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹⁴⁵ *Idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 243–245, 289.

¹⁴⁶ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 3443–3444.

¹⁴⁸ Otto von Wächter (1901–1949), dr praw, niemiecki polityk, narodowości austriackiej; od 1923 r. członek SA, od 1930 r. w NSDAP; od 1931 r. funkcjonariusz SS w randze SS-Gruppenführera. W 1938 r. w Wiedniu odpowiadał za czystki wśród urzędników państwowych. Od września 1939 r. do stycznia 1942 r. gubernator dystryktu krakowskiego w GG, a od lutego 1942 r. do lipca 1944 r. dystryktu Galicja. 3 III 1941 r. wydał rozkaz utworzenia getta w dzielnicy Krakowa – Podgórze. Pomysłodawca utworzenia Dywizji SS „Galizien” w 1943 r. Zbiegł do Włoch w 1945 r. i ukrywał się w Rzymie pod zmienionym nazwiskiem. Odpowiedzialny za kradzież i wywóz polskich dóbr kultury. D. Schenk, *op. cit.*, s. 150, 219; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 245.

¹⁴⁹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442.

¹⁵⁰ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 302.

¹⁵¹ Oficjalna nazwa: Dywizja Strzelców SS „Galizien”, od 1944 r. – 14. Dywizja Grenadierów SS.

¹⁵² *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

Nie mniej ważne dla Ukraińskiego Centralnego Komitetu były kwestie wyznaniowe. Kubijowycz pisał na ten temat w swoich wspomnieniach: „Kościelnymi sprawami zajmowałem się osobiście i nie łączyłem ich z żadnym wydziałem UCK. Jako doradcze organy pomagały mi «Kolegium dla spraw Kościoła Greckokatolickiego» (od wiosny 1940 r.), na czele którego stał ks. rektor Aleksander Malinowski, i «Główna Kościelna Prawosławna Rada» przy UCK, którą kierował prof. Iwan Ohijenko¹⁵³ (od lata 1940 r.). Moim zadaniem było niesienie pomocy obydwu Kościołom poprzez interwencje u władz i dbanie o środki materialne dla duchowieństwa, bez wtrącania się w wewnętrzne sprawy Cerkwi. Pomocy potrzebowała zwłaszcza Cerkiew prawosławna, która z organizacyjnego punktu widzenia była w całkowitym chaosie. Dlatego też jej sprawom poświęciłem szczególną uwagę. Po rozwiązaniu głównych organizacyjnych problemów kościelnych uznałem swoje zadanie za wykonane i dalszą opiekę nad sprawami kościelnymi zostawiłem samej hierarchii¹⁵⁴.”

Niemcy prezentowali z kolei przemyślany stosunek do Cerkwi greckokatolickiej. Zgodnie z polityką pozyskiwania Ukraińców przeciwko Polakom zdecydowali o nadaniu dużych swobód wspomnianemu obrządkowi¹⁵⁵. Warto zaznaczyć, że UCK Kościołowi greckokatolickiemu poświęcał mniej uwagi niż Cerkwi prawosławnej. Problemy, które wokół niej narastały, wydawały się Kubijowyczowi o wiele ważniejsze w kontekście „ukraińskich interesów narodowych”¹⁵⁶. Jedną ze spraw, w które zaangażował się UCK, było doprowadzenie do ponownego objęcia zwierzchnictwa nad Kościołem prawosławnym w GG przez biskupa Dionizego¹⁵⁷. Komitet poparł Centralną Radę Cerkiewną, która wniosowała o to u władz niemieckich¹⁵⁸. Zwierzchnictwo nad wspomnianym

¹⁵³ Iwan Ohijenko, metropolita Iłarion (1882–1972), ukraiński historyk literatury, filolog, działacz polityczny, teolog, tłumacz. W latach 1904–1909 student Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie (wydziały – medyczny oraz historyczno-filologiczny); od 1905 r. dziennikarz (m.in. gazety „Rada”, „Hromadska Dumka”); członek Ukraińskiego Towarzystwa Naukowego w Kijowie; od 1911 r. pracownik Uniwersytetu Lwowskiego, a następnie w Sankt Petersburgu; od 1926 r. prof. Uniwersytetu Warszawskiego; tłumacz Biblii na język ukraiński (ukończona w 1938 r., wydana w 1962 r.); od 1940 r. przewodniczący Ukraińskiej Rady Kościelnej w Warszawie; od 1940 r. w zakonie, w październiku tego roku przyjął święcenia kapłańskie i biskupie. 16 III 1944 r. podniesiony do godności metropolity. Po wojnie na emigracji, od 1951 r. metropolita Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w Kanadzie; autor ponad 1800 publikacji (po wojnie zakazano na terenach USRS korzystać z jego dzieł). P.R. Magocziej, *op. cit.*, s. 153; *Ohijenko Iwan Iwanowycz* [w:] *Dowidnyk z istoriji Ukrainy*, t. II, <http://history.franko.lviv.ua/Ilo.htm> (dostęp 27 VI 2016 r.).

¹⁵⁴ W. Kubijowycz, *Ukrajinci w Heneralnij Huberniji...*, s. 287–288.

¹⁵⁵ Niemcom chodziło głównie o utrzymanie spokoju w Galicji. R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 122.

¹⁵⁶ Nie oznacza to jednak, że Komitet nie angażował się w sprawy związane z Kościołem greckokatolickim. I. Hałagida, *op. cit.*, s. 72.

¹⁵⁷ Konstanty Nikolajewicz Waledyński, metropolita Dionizy (1876–1960), biskup Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego; od 1923 r. zwierzchnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, metropolita warszawski i całej Polski; usunięty z urzędu w 1948 r. przez władze sowieckie; w 1897 r. złożył śluby zakonne, święcenia kapłańskie otrzymał w 1899 r.; odsunięty od PAKP w listopadzie 1939 r. przez Niemców, więziony w areszcie domowym; powrócił na urząd zwierzchnika PAKP we wrześniu 1940 r., po złożeniu deklaracji lojalności wobec Rzeszy; w 1945 r. wywieziony z GG przez Niemców, powrócił do Warszawy w tym samym roku; w czerwcu 1945 r. deklarował lojalność wobec komunistycznych władz polskich, które naciskały na jego „dobrowolną” rezygnację ze stanowiska; od lutego 1948 r. w areszcie domowym, zwolniony w 1958 r. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce...*, s. 392–393; http://zarubezhje.narod.ru/gi/d_008.htm (dostęp 28 VI 2016 r.).

¹⁵⁸ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 49–50.

Kościółem 23 listopada 1939 r. objął bowiem arcybiskup Berlina – Alfred Lade (Serafin)¹⁵⁹. W wymienionych kręgach zorientowano się jednak, że postać ta nie będzie „wygodna” zarówno dla generalnego gubernatora, jak i samych Ukraińców. W związku z tym Lade został odwołany pod koniec września 1940 r.¹⁶⁰ Biskup Dionizy – nowo obrany zwierzchnik Kościoła prawosławnego – poparł ukrainizację Cerkwi, a także przysiągł lojalność wobec Hansa Franka.

Ważnym problemem związanym z duchowieństwem była również sprawa księży zmuszonych do opuszczenia parafii, które znalazły się w strefie sowieckiej, i przeniesienia się do Generalnego Gubernatorstwa. Zarówno biskup Łakota, jak i UCK zaangażowali się w rozwiązanie tej kwestii¹⁶¹. Część duchownych pozostających w trudnej sytuacji materialnej znalazła zatrudnienie w Komitecie i instytucjach z nim związanych. Kubijowycz starał się też, aby greckokatolickie duchowieństwo – na wzór księży prawosławnych – otrzymywało wsparcie finansowe¹⁶². Nie dziwi zatem, że określona liczba kleru zaangażowała się w działalność UCK. Jak jednak pisze Igor Hałagida, „kwestia udziału [duchownych] [...] w pracach UCK i jego terenowych komórkach jest do dziś właściwie niezbadana”¹⁶³.

* * *

Ukraiński Centralny Komitet podejmował działania mające na celu nie tylko poprawę warunków życia, w jakich przyszło funkcjonować Ukraińcom w GG, ale też ich „specjalnego uprzywilejowania” w stosunku do Polaków i innych narodowości. W pewnym stopniu mu się to udawało, chociaż nie byłoby to możliwe, gdyby nie stosunek samych Niemców do ludności ukraińskiej. Gubernator Frank uważał, że powinno się ją traktować w miarę łagodnie, a nawet zapewniać pewien rodzaj opieki¹⁶⁴. Z takiego przekonania być może wynikały różne przywileje, którymi nie mogły się cieszyć inne narodowości dawnej II RP¹⁶⁵. Przykładowo, Niemcy wprowadzili do urzędów w dystrykcie galicyjskim język ukraiński (obok niemieckiego)¹⁶⁶. Ukraińscy robotnicy z GG nie musieli np.

¹⁵⁹ Stało się tak na skutek wniosku części ukraińskich wiernych. Według nich Dionizy utrudniał ukrainizację Cerkwi. *Ibidem*.

¹⁶⁰ Pretekstem do jego usunięcia była odmowa wyświęcenia na biskupów Iwana Ohijenki i Paładija-Widybidy Rudenki. *Ibidem*.

¹⁶¹ I. Hałagida, *op. cit.*, s. 68–69.

¹⁶² Pewna liczba ww. duchownych podjęła pracę w polskich miastach. Część została zatrudniona w szkolnictwie i ukraińskich urzędach na terenie GG. *Ibidem*.

¹⁶³ Wiadomo natomiast, że w Krakowie działała „np. sekcja wyznaniowa, kierowana początkowo przez [...] ks. Malinowskiego, a następnie przez ks. Damiana Łopatyńskiego. Ks. Malinowski kierował też w pierwszym okresie działalności Wydziałem Opieki, a wśród późniejszych pracowników tej komórki można też było odnaleźć ks. Eliasza Hawryłyszyna czy absolwenta studiów teologicznych dr. Piotra Sanockiego”. Autor podaje także, że „duchowni greckokatolicy stali w sumie na czele 29 UDK lub ich delegatur”. *Ibidem*, s. 69.

¹⁶⁴ M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 91.

¹⁶⁵ Ukraińcy z tego terenu posiadali specjalne dowody oraz dodatkowe przydziały. Mieli prostszy od Polaków dostęp do oświaty i szkolnictwa. Byli też przyjmowani na wyższe uczelnie. We Lwowie wychodził dziennik „Lwivski Wisti”. R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹⁶⁶ M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 92.

nosić specjalnych oznaczeń oraz mieli opiekę okręgowych i zakładowych delegatów¹⁶⁷. Pobłażliwe traktowanie Ukraińców wynikało prawdopodobnie jednak z polityki okupanta, mającej na celu podburzanie jednej narodowości przeciwko drugiej. Na korzyść Ukraińców przemawiał również fakt, że Niemcy uważali ich za rasę stojącą wyżej od Polaków czy też Żydów. Jak podaje Mariusz Zajączkowski, „w ówczesnym oficjalnym niemieckim nazewnictwie o Ukraińcach mówiło się jak o «grupie narodowej»”¹⁶⁸.

Wołodimir Kubijowycz skoncentrował się też na wzmocnieniu warstwy kierowniczej UCK. Chciał stworzyć „ukraiński trzeci stan”¹⁶⁹. Poza tym w środowisku UCK przez cały okres jego działalności zastanawiano się, jak przybliżyć Ukraińców do uzyskania niepodległości. Rozumiano, że żadne państwo nie może funkcjonować bez wojska. Prawdopodobnym założeniem przyszłej armii miała zostać Dywizja SS „Galizien”¹⁷⁰, którą początkowo zamierzano przeznaczyć do regularnych walk na froncie wschodnim¹⁷¹. Pierwsze kroki mające na celu jej powołanie podjęto podczas III konferencji OUN-B (17–21 lutego 1943 r.)¹⁷². Pomysłodawcą był Otto von Wächter, aczkolwiek w środowisku UCK szybko zrozumiano znaczenie tego przedsięwzięcia i udzielono mu poparcia. Przewodniczący Komitetu wydał nawet w lutym 1943 r. odezwę do społeczeństwa ukraińskiego Galicji nawołującą do zasilania szeregów nowej dywizji. Podkreślał w niej, że powołana została do walki z najgroźniejszym, także dla Ukraińców, wrogiem, jakim był bolszewizm. Podkreślał, że w Europie jest tylko jedno państwo, które może pokonać ZSRS, i apelował do rodaków, by nie przegapili momentu, w którym mogą raz na zawsze zniszczyć swojego wroga¹⁷³ (w marcu 1943 r. gubernator dystryktu galicyjskiego zyskał przychylny głos Himmlera¹⁷⁴). Kubijowycz był zatem wdzięczny niemieckim władzom za pomysł utworzenia dywizji. W przemówieniach z kwietnia i maja 1943 r., w których zwracał się bezpośrednio do generalnego gubernatora, wyrażał radość z tego powodu. Był dumny, że Ukraińcy mieli wziąć udział w walce z bolszewizmem, a jednocześnie podkreślał, że jest to dla nich ogromne zobowiązanie¹⁷⁵.

¹⁶⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 121.

¹⁶⁸ Mariusz Zajączkowski pisze, że podobno sam Hitler w połowie sierpnia 1942 r. „cieszył się, że widzi wszędzie wokół blondwłose i niebieskookie dzieci ukraińskie”. Z kolei Himmler sądził, że Ukraińcy pochodzą od Gotów. „Stąd zapewne na drzwiach wejściowych poczekalni dworca głównego w Krakowie widniał napis, który informował, że przeznaczona jest ona tylko dla «Niemców z Rzeszy, volksdeutschow i Ukraińców»”. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 91–92.

¹⁶⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 55.

¹⁷⁰ Na temat jej powołania powstało szereg artykułów w lokalnej prasie ukraińskiej. Pisano o tym np. w: *Halycyzna wkluczylas 'w aktywnu borot'bu*, „Nowaja Żyzn”, nr 21, 12 VI 1943 r., s. 3, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-11340/N21/aid/508566/hl/Kubijowicz (dostęp 2 VI 2016 r.).

¹⁷¹ G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Halycyzna”)*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 1, s. 111.

¹⁷² Z propozycją utworzenia jednostek wojskowych ukraińscy politycy zwracali się do Niemców już wcześniej (Kubijowycz, Melnyk i Skoropadśkyj). *Ibidem*, s. 110.

¹⁷³ *Widowza ta zaklyk d-ra Wołodymyra Kubijowycza*, wydana we Lwowie w 1943 r. Zob. <http://www.galiciadivision.com/documents/#kubijowicz> (dostęp 19 II 2014 r.).

¹⁷⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 173, 246–247.

¹⁷⁵ *Promowa Prowidnyka UCK prof. d-ra Wołodymyra Kubijowycza*, „Lwiwski Wisti”, nr 93, 29 IV 1943 r., s. 2, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-15233/N93/aid/619368/hl/Kubijowicz (dostęp 2 VI 2016 r.). Przedruk tego przemówienia ukazał się w wielu innych ukraińskich gazetach. Zob. np. „Hołos Pidkarpattja”, nr 18, 2 V 1943 r., s. 2, http://libraria.ua/issue_view.php/issue-5172/N1-8/aid/373188/hl/Kyбійович (dostęp 3 VI 2016 r.).

Niemcy od samego początku chcieli, aby dywizja nie miała ogólnoukraińskiego charakteru, a jedynie „galicyjski”¹⁷⁶. W jej szeregach znaleźli się również petlurowcy¹⁷⁷. 15 kwietnia 1943 r. utworzono Wjśkową Uprawę (Zarząd Wojskowy) – cywilną ukraińską organizację doradcą¹⁷⁸. Początkowo jej przewodniczącym miał zostać Kubijowycz, jednak Hans Frank na tym stanowisku widział płk. Alfreda Bisanza. Ze strony ukraińskiej reprezentował ją Dmytro Palijiw¹⁷⁹.

Informację o formowaniu dywizji i zaciągu do niej ogłoszono 28 kwietnia 1943 r.¹⁸⁰ Zaraz po tym do punktów werbunkowych zgłosiło się około 80 tys. osób¹⁸¹. Spośród nich przyjęto 50 tys., „przed komisją stanęło 42 tys., zakwalifikowano 27 tys., powołano 25,6 tys., przyjęto ok. 19 tys., z czego stawiło się ponad 13,2 tys.”¹⁸². Tylko kilkanaście tysięcy osób objęto przeszkoleniem¹⁸³ (Ryszard Torzecki podaje liczbę 11,6 tys.). Wyniki werbunku były dla Niemców satysfakcjonujące¹⁸⁴. Od razu po jego zakończeniu rozpoczęto organizację Dywizji SS „Galizien”. Ostateczna decyzja o jej powołaniu zapadła 20 lipca 1943 r., a 10 dni później podpisano formalny rozkaz o jej utworzeniu¹⁸⁵.

Od samego początku występowały problemy w obsadzie kadry oficerskiej. To z kolei otworzyło drogę do przyjmowania ochotników nie tylko z Galicji¹⁸⁶. Wytypowano około 1,5 tys. osób na przyspieszone przeszkolenie podoficerskie i oficerskie. Początkowo duży napływ ochotników do dywizji zmniejszył się po klęskach Wehrmachtu w pierwszych miesiącach 1944 r. Wielu żołnierzy SS „Galizien” należało do UCK¹⁸⁷.

Posługę duszpasterską dla Dywizji SS „Galizien” pełniło dwunastu greckokatolickich kapelanów zatwierdzonych przez metropolitę¹⁸⁸. Jednakże Ryszard Torzecki wskazuje, że w momencie utworzenia dywizji zarówno metropolita, jak i wyższe duchowieństwo

¹⁷⁶ G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)...*, s. 111.

¹⁷⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 246–247.

¹⁷⁸ Jej zadaniem było m.in. dbanie o potrzeby kulturalne, narodowe i materialne żołnierzy i ich rodzin. W jej skład weszli np.: Mychajło Chronowjat, o. Wasyl Łaba, Wiktor Kurmanowycz. G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)...*, s. 112.

¹⁷⁹ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 336.

¹⁸⁰ Wówczas do Lwowa przybył Hans Frank. Przy ogłaszaniu decyzji obecny był również Wołodymyr Kubijowycz. Nabożeństwo na tę okoliczność odprawił bp Josyf Slipyj w katedrze św. Jura. G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 336.

¹⁸¹ Na temat Ukraińców zgłaszających się do dywizji powstało w prasie wiele artykułów. Pisano o tym np. w: *Persi zholoszennja do SS. Strileckoji Dywiziji Hałyczyna*, „Hołos Pidkarpattja”, nr 19, 9 V 1943 r., s. 2, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-5144/N19/aid/371946/hl/Kubijowycz (dostęp 3 VI 2016 r.); pod tym samym tytułem w: „Wola Pokuttja”, nr 19, 9 V 1943 r., https://libraria.ua/issue_view.php/issue-3743/N19/aid/572223/hl/Kubijowycz (dostęp 3 VI 2016 r.).

¹⁸² R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 288; *idem*, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 247.

¹⁸³ G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)...*, s. 111.

¹⁸⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 247.

¹⁸⁵ Uczynił to, w imieniu Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji, Hans Jüttner. G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 356. Pierwszym dowódcą SS „Galizien” już od 20 IV 1943 r. był Walter Schimana.

¹⁸⁶ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 248.

¹⁸⁷ Początkowo przeciwko akcji werbunkowej opowiedzieli się działacze OUN-B, ale wkrótce odesłali tam swoich przedstawicieli. *Idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 293.

¹⁸⁸ G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)...*, s. 111.

odnosili się do tego faktu z rezerwą i prezentowali „stosunek powściągliwy”¹⁸⁹. Jednocześnie nie rozstrzyga, czy Andrzej Szeptycki zgodził się na jej powstanie¹⁹⁰. Niezależnie od tego duchowni mieli obowiązek uczestniczenia w niektórych uroczystościach¹⁹¹. Jeśli chodzi o społeczność ukraińską, to znaczna jej część poparła pomysł jej powołania¹⁹². Dowódcą SS „Galizien” został Fritz Freitag, który dowodził nią do końca istnienia¹⁹³. W kwietniu 1945 r. została przekształcona w 1. Dywizję Ukraińskiej Armii Narodowej¹⁹⁴ (UNA, Ukrajńska Nacjonalna Armija), na jej czele stanął wówczas Pawło Szandruk¹⁹⁵. W maju 1945 r. dywizja oderwała się od Sowietów i poddała aliantom.

Warto nadmienić, że pomimo ogromnego zaangażowania Kubijowycza w pozyskiwanie żołnierzy do Dywizji SS „Galizien”, rola Komitetu jako przedstawicielstwa Ukraińców nie została usankcjonowana przez władze niemieckie. Środowisko UCK miało jedynie możliwość współpracy z okupantem¹⁹⁶. Niemniej jednak, po utworzeniu dywizji Niemcy zgodzili się na pewien (choć bardzo ograniczony) udział Ukraińców w strukturach władz Galicji¹⁹⁷.

Początkowo Kubijowycz i niektórzy członkowie UCK, podobnie jak metropolita Szeptycki, chcieli, aby Galicja Wschodnia podzielona była w sposób kantonalny¹⁹⁸. Kiedy Komitet uzyskał nieco większe wpływy, m.in. z uwagi na zbliżający się termin agresji Niemiec na ZSRS, koncepcja ta uległa zmianie. Jeszcze 18 kwietnia 1941 r. ukraińscy nacjonałiści złożyli generalnemu gubernatorowi memoriał, w którym znalazły się także postulaty mające uderzyć w ludność polską. Proszono bowiem m.in. o wydzielenie etnograficznego terytorium dla Ukraińców i przesiedlenie stamtąd Polaków. Obejmować miało ono obszar 17 tys. km², zamieszkiwany przez 1,2 mln osób („w tym 525 tys. Ukraińców i ok[olo] 175 tys. tzw. Ukraińców spolonizowanych”). Ryszard Torzecki zamysł ten określał jako „mutację” koncepcji kantonalnych Kubijowycza. Ostateczne odrzucenie tego projektu nastąpiło na przełomie 1942/1943 r. Członkowie UCK nie dopuszczali myśli,

¹⁸⁹ Rozumiano, że poparcie i zaangażowanie Ukraińców w tworzenie Dywizji SS „Galizien” równoznaczne jest z kolaboracją. R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 254.

¹⁹⁰ *Ibidem*, s. 255.

¹⁹¹ Metropolita Szeptycki musiał objąć opieką duszpasterską żołnierzy idących do walki, wyznaczył zatem kapelanów. Ryszard Torzecki stawia jednak pytanie: „Jak głęboko angażowali się ci duchowni we współpracę z Niemcami?”. *Ibidem*, s. 254–255.

¹⁹² *Ibidem*, s. 254.

¹⁹³ G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński, *op. cit.*, s. 336.

¹⁹⁴ G. Motyka, *Słowiańscy wojownicy Hitlera*, „Wprost” 2001, nr 2.

¹⁹⁵ Pawło Szandruk (1889–1979), generał-chorąży armii URL (1920), płk WP. W 1939 r. w niewoli niemieckiej; w 1940 r. aresztowany przez gestapo, osadzony w więzieniu mokotowskim; w latach 1941–1944 kierownik miejskiego kina w Skierniewicach, gdzie zatrudniał Polaków poszukujących przez Niemców; od marca 1945 r. przewodniczący UKN i dowódca Ukraińskiej Armii Narodowej (UNA). Po wojnie w Niemczech, Francji i Kanadzie. W 1965 r. odznaczony przez gen. Władysława Andersa krzyżem *Virtuti Militari* za dowodzenie w kampanii wrześniowej. Autor książki *Wojna ukraińsko-rosyjska 1920 roku w dokumentach*, wydanej w 1933 r.; współautor haseł do *Encyklopedii wojskowej*. P.R. Magocziej, *op. cit.*, s. 432; <http://history.franko.lviv.ua/IIIsh.htm> (dostęp 28 VIII 2016 r.).

¹⁹⁶ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 173.

¹⁹⁷ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

¹⁹⁸ Koncepcja kantonalna powstała w środowisku UCK około 1941 r. Polegała na wydzieleniu „etnograficznego terytorium ukraińskiego” na wschodnim obszarze GG. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 137.

że ziemie uznawane przez nich jako etnicznie ukraińskie znajdują się w granicach Polski¹⁹⁹. Sam Kubijowycz, o czym jednak nie wiedziało polskie podziemie, aż do 1943 r. bezskutecznie proponował Hansowi Frankowi koncepcję usunięcia Polaków z Galicji Wschodniej. Mieli być oni przesiedleni do Generalnego Gubernatorstwa, natomiast ludność ukraińska – do dystryktu Galicja²⁰⁰. Pod koniec 1942 r. wystąpienia Ukraińców przeciwko Polakom przybrały na sile. Od połowy 1943 r. rozpoczęły się regularne, brutalne ataki na polską ludność cywilną²⁰¹. Powyższym działaniom sprzeciwiali się zarówno Kubijowycz, jak i UCK²⁰². Konflikt ukraińsko-polski był też niekorzystny dla Niemców, którzy chcieli, aby w Galicji Wschodniej panował spokój. Być może mieli oni wpływ na stanowisko Kubijowycza w tej sprawie. Jednakże starania Komitetu zmierzające do załagodzenia konfliktu w Galicji Wschodniej skończyły się niepowodzeniem.

Od 1943 r. realizowany był niemiecki plan wysiedlenia Polaków z Zamojszczyzny. Ich miejsce mieli zająć Niemcy, a także część ludności ukraińskiej. Kiedy niemiecka policja wkroczyła do polskich wsi, które jeszcze nie były wysiedlone, polska ludność ukrywała się w okolicznych lasach. Ukraińcy z kolei zostawali na miejscu i byli rozstrzelani przez Niemców. W tej sprawie u Hansa Franka interweniował Kubijowycz, aczkolwiek nie przyniosło to większych rezultatów²⁰³. Aby uchronić ukraińskie społeczeństwo przed dalszymi atakami z różnych stron, Komitet wezwał do zaniechania prowokowania Niemców oraz ograniczenia działań terrorystycznych ze strony OUN. Apel ten poparło też ukraińskie duchowieństwo katolickie (przesłanie metropolity Szeptyckiego z 20 sierpnia 1943 r.)²⁰⁴.

Niezależnie od podejmowanych prób podporządkowania się Niemcom, w styczniu i lutym 1944 r. trwały kolejne aresztowania Ukraińców. W wyniku akcji wymierzonej w OUN-M został zatrzymany m.in. Andrij Melnyk. Wśród aresztantów znalazło się także wielu członków UCK, natomiast na wolności pozostał jego przewodniczący²⁰⁵. W październiku tego roku Melnyk znalazł się już z kolei w grupie Ukraińców, którzy prowadzili rozmowy z Niemcami w sprawie wojskowej i politycznej współpracy. Uczestnikami ich byli przedstawiciele ukraińskich ugrupowań emigracyjnych, a wśród nich również m.in.: Stepan Bandera, Pawło Skoropadśkyj, Wołodymyr Kubijowycz, Iwan Hrynioch²⁰⁶. Nie doszło jednak do porozumienia między wspomnianymi przywódcami, mimo że łączył ich wspólny cel – utworzenie państwa ukraińskiego²⁰⁷.

¹⁹⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 55, 184.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 214.

²⁰¹ Poprzedziła je III konferencja OUN-B, która miała miejsce w dniach 17–21 II 1943 r. *Ibidem*, s. 186, 233. Na temat ludobójstwa wołyńskiego powstało szereg historycznych opracowań. Do jednych z najważniejszych autorka odsyła w przypisie nr 15 niniejszego tekstu.

²⁰² R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 184.

²⁰³ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3444.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 3443.

²⁰⁵ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 327.

²⁰⁶ Iwan Hrynioch (1907–1994), dr, ukraiński polityk i działacz społeczny, ksiądz grekokatolicki; członek OUN; w latach 1935–1939 kapelan lwowskich studentów; w latach 1939–1940 proboszcz katedry św. Jura we Lwowie, w 1941 r. kapelan batalionu „Nachtigall”; związany z OUN-B; od 1941 r. członek Ukraińskiego Komitetu Narodowego (UKN); w latach 1943–1944 uczestnik rozmów AK z UPA we Lwowie; od lipca 1944 r. wiceprezydent UHWR; w 1945 r. negocjował z Amerykanami i Brytyjczykami niedopuszczenie do wydania Sowietom żołnierzy Dywizji SS „Galizien”; po wojnie na emigracji (Niemcy, USA). *Encyklopedia...*, t. 2, s. 438.

²⁰⁷ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 339–340.

Wiosną 1944 r. część terenów Galicji Wschodniej zajęła Armia Czerwona. Oznaczało to konieczność ewakuacji wielu członków UCK na tereny zachodnie oraz przeniesienia jego centrali ponownie do Krakowa. We Lwowie w tym czasie działał oddział UCK kierowany przez Kost'a Pankiwskiego. Niemal 10 tys. osób udało się wówczas na Słowację, większość natomiast ruszyła w kierunku Rzeszy²⁰⁸. Na początku 1945 r. w kraju tym było od 300 do 400 tys. Ukraińców. Wszystkie te osoby potrzebowały pomocy i opieki, której zapewnienia podjął się funkcjonujący jeszcze UCK.

W listopadzie 1944 r. swoją lojalność wobec niemieckich władz ponownie udowodnił Wołodymyr Kubijowycz, który 14 listopada przybył na Wawel wraz z delegacją ukraińskich chłopów. Podczas spotkania z Hansem Frankiem wyrażano nadzieję na powrót do Galicji. Ukraińscy działacze zdawali sobie jednak już wówczas sprawę (np. Pankiwskij), że z chwilą jej opuszczenia współpraca ukraińsko-niemiecka, a także działalność UCK utraciły rację bytu²⁰⁹. Wkrótce krakowski ośrodek zmniejszono, natomiast rozbudowano przedstawicielstwo w Berlinie. Z kolei do Wiednia przeniesiono Ukrajnińskie Wydawnictwo oraz redakcję „Krakiwskich Wisti”, a na czele tamtejszego UCK stanął J. Polanśkyj²¹⁰.

Jeszcze w listopadzie 1944 r. przedstawicielem ukraińskich działaczy został Pawło Szandruk²¹¹. W 1945 r. mianowano go przewodniczącym utworzonego w lutym za zgodą Niemców Ukraińskiego Komitetu Narodowego (UKN), którego siedzibą był Weimar²¹². Członkami jego prezydium zostali: Wołodymyr Kubijowycz, Aleksander Semenenko i Petro Tereszczenko. W tym czasie w różnych miastach Niemiec utworzono około 20 „ośrodków”, które miały funkcjonować jako oddolne komórki UKN. Najważniejszym zadaniem, jakie przed nimi postawiono, było sprawowanie opieki i udzielanie wsparcia ukraińskim przesiedleńcom i robotnikom²¹³. W marcu 1945 r. UCK nawiązał współpracę z UKN. Ukraiński Komitet Narodowy 15 marca 1945 r. został uznany za jedynego przedstawiciela narodu ukraińskiego przy rządzie Rzeszy²¹⁴. W tej sytuacji praca Ukraińskiego Centralnego Komitetu straciła sens. Wołodymyr Kubijowycz jego działalność oficjalnie zakończył 17 kwietnia 1945 r.

* * *

Niemiecki atak we wrześniu 1939 r. na II Rzeczpospolitą oznaczał dla Polaków i Ukraińców odmienne konsekwencje. Ukraińcy postrzegali działania Niemców jako

²⁰⁸ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

²⁰⁹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 333–334.

²¹⁰ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

²¹¹ Wtedy doszło do rozmów na linii Szandruk–Arlt–Berger w sprawie współpracy niemiecko-ukraińskiej i utworzenia nowych ukraińskich jednostek wojskowych. Szandruk domagał się m.in. zukrainizowania istniejącej już dywizji i tworzenia kolejnych. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 340–343.

²¹² W prasie także odnotowano ten fakt. Zob. np. *Stworeno Ukrajnińskij Nacijonalnyj Komitet*, „Hołos. Ukraiński Wisti”, nr 18, 4 IV 1945 r., s. 1, https://libraria.ua/issue_view.php/issue-6212/N18/aid/-367886/hl/Kubijowycz (dostęp 3 VI 2016 r.); *Deklaracija Ukrajnińskoho Nacijonalnoho Komitetu*, *ibidem*.

²¹³ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3443.

²¹⁴ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 344.

szansę na wyzwolenie się spod „okupacji” polskiej, a od 1941 r. także sowieckiej²¹⁵. Wielu z nich wierzyło, że na skutek wybuchu wojny uzyskają oni szansę utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego²¹⁶. Ukraińcy dawali się jednak oszukiwać niemieckim elitom, które miały własny plan wobec tego narodu. Podstawowym ich zamiarem było wykorzystanie ukraińskiej ludności do pogłębiania antagonizmów pomiędzy nimi a Polakami i do walki z polskim ruchem oporu. Chodziło przede wszystkim o stworzenie przeciwwagi „w polityce narodowościowej” w Generalnym Gubernatorstwie²¹⁷. Hans Frank mówił na ten temat w marcu 1940 r.: „W rozwiązywaniu tych problemów przyjdzie wam z pomocą 600 tys. Ukraińców, wrogów Polaków od kolebki. Będziemy świadomie przyciągać tych Ukraińców i angażować ich do policji oraz służb publicznych. Mamy pod ręką sokoły, które nie będą oszczędzać Polaków”²¹⁸. Jeszcze w grudniu 1939 r. na podstawie jego zarządzenia została powołana Ukraińska Policja Pomocnicza, podlegająca bezpośrednio dowódcy SS i policji w Generalnym Gubernatorstwie²¹⁹.

Przewodniczący UCK przez cały pięcioletni okres jego działania starał się uczynić z niego najważniejszy i najbardziej wpływowy ośrodek dla Ukraińców na terytorium okupowanym przez Niemców. Twierdził, że struktura Komitetu miała przypominać organizacje charytatywne funkcjonujące w tym czasie na rzecz Polaków i Żydów. W rzeczywistości cele i zadania, jakie postawiono przed UCK, okazały się o wiele szersze. Ich realizacja nie byłaby możliwa, gdyby nie poparcie udzielane mu przez Niemców. Wielu jego członków związanych było z OUN-M. Ten odłam organizacji kolaborację z okupantem traktował – zgodnie z austro-węgierską tradycją – strategicznie. Zapewne podobnie postępowali działacze UCK, którzy ściśle współpracowali z niemiecką administracją i realizowali wytyczone przez nią zadania²²⁰. Popierali np. „oddawanie przez chłopów ukraińskich kontyngentów i wyjazdy Ukraińców na roboty do Rzeszy, brali udział w organizowaniu Dywizji SS «Galizien» i rekrutacji do jej szeregów”²²¹. Taka postawa wobec okupanta zdecydowanie pomagała przetrwać ludności ukraińskiej na terytorium GG, a Komitet mógł stać się reprezentantem swojego narodu przed władzami niemieckimi²²². Niemcy jednak przez cały czas byli przeciwni wzmocnieniu UCK i potrafili przy tym tak manipulować Ukraińcami, by móc ich wykorzystać do własnych celów²²³.

Wiele lat zajęło Ukraińcom zrozumienie faktycznych zamiarów okupanta wobec wszystkich zajętych terenów. Może to dziwić, zwłaszcza że plany wobec Ukrainy znane były jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. 12 września 1936 r. Adolf Hitler w obecności członków Arbeitsfrontu podkreślał wartość bogactw naturalnych i możli-

²¹⁵ J. Żaryn, *op. cit.*, s. 42. Ukraińcy nie szukali pomocy w ZSRS. Z prosowieckiego kierunku zdawali się otrząsnąć już po 1929 r., kiedy padli ofiarą kolektywizacji. Jej skutkiem był Wielki Głód na Ukrainie (1932–1933), w wyniku którego zmarło blisko 5 mln osób.

²¹⁶ G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Halyczyna”)*..., s. 109.

²¹⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 54, 121.

²¹⁸ Cyt. za: R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 202.

²¹⁹ Do końca 1940 r. stan etatowy ukraińskiej policji wynosił około 1 tys. osób. *Ibidem*.

²²⁰ J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 123–124.

²²¹ B. Kroll, *op. cit.*, s. 94. Poza tym „agitowali [...] za wstępowaniem młodzieży do Służby Budowlanej czy oddawaniem kożuchów na potrzeby armii niemieckiej”. J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 123–124.

²²² I. Hałagida, *op. cit.*, s. 67.

²²³ Zamierzali wykorzystać ich głównie do walki z Polakami. B. Kroll, *op. cit.*, s. 269.

wości gospodarki Ukrainy, a także ich znaczenie dla III Rzeszy²²⁴. Celem Niemców było zatem maksymalne wyeksploatowanie okupowanego obszaru²²⁵ – także „ziem ukraińskich”²²⁶. Po zajęciu południowo-wschodnich terenów II RP podzielili je między Generalne Gubernatorstwo (wówczas wcielono do niego Galicję, 1941 r.) oraz utworzony Reichskommissariat Ukraine (RKU)²²⁷, na czele którego 1 listopada 1941 r. stanął Erich Koch²²⁸. Kiedy obejmował władzę w RKU, zwrócił się do swoich komisarzy słowami, które w jednoznaczny sposób określały plany wobec tych ziem: „Naszym zadaniem jest, nie zważając na względy uczuciowe czy majątkowe Ukraińców, wypompować z Ukrainy wszystko. Moi panowie, oczekuję od was absolutnej bezwzględności w stosunku do miejscowej ludności”²²⁹. Nie pominięto zatem Ukraińców podczas narzucania obowiązkowych kontyngentów²³⁰. Jednocześnie Niemcy zastosowali na terytorium RKU wobec nich ogromny terror. Ryszard Torzecki pisze wręcz, że „reżim panujący na Wschodzie, zwłaszcza na Białorusi i Ukrainie, był nieporównywalny z żadnym innym terenem okupacyjnym”²³¹. Rabunkową gospodarkę prowadzili też w stosunku do Ukraińców mieszkających w Generalnym Gubernatorstwie²³².

Należy jednak przyznać, że Kubijowycz zdołał kierować Komitetem w sposób, który pozwalał na uzyskiwanie pewnych korzyści dla swoich rodaków²³³. Przykładowo, 18 kwietnia 1941 r. przedstawił generalnemu gubernatorowi postulaty, w których domagał się m.in. „przydzielenia Ukraińcom specjalnych dowodów osobistych,

²²⁴ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 19.

²²⁵ I. Hałagida, *op. cit.*, s. 70.

²²⁶ Szczególnie eksploatacyjną politykę okupanci prowadzili na terenie RKU, na czele z Erichem Kochem. Najwięcej jednak na rzecz Niemców utracili Polacy. Jak podaje Dariusz Pawłoś, skonfiskowano im do lutego 1942 r. blisko 900 tys. gospodarstw rolnych o powierzchni około 9,2 mln ha. Z kolei w GG, wg stanu z 1943 r., zabrano 800 tys. ha ww. gospodarstw. Od początku 1940 r. rolnicy byli zobowiązani do odstawiania kontyngentów. Dotyczyły one także dostarczania odpowiedniej ilości drewna, a przede wszystkim wyznaczonej liczby ludności do prac na rzecz okupanta. Za uchylenie się od wyjazdu do pracy do Rzeszy karano konfiskatą mienia, uwięzieniem lub umieszczeniem w obozie koncentracyjnym oraz śmiercią. D. Pawłoś, *Eksploatacja ekonomiczna i wysiedlenia ludności wiejskiej*, <http://martyrologiawspolskich.pl/mwp/wirtualne-mauzoleum/modul-iii-eksploatacja/2552,eksploatacja-ekonomiczna-i-wysiedlenia-ludnosci-wiejskiej.html> (dostęp 19 IV 2016 r.).

²²⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 115.

²²⁸ Erich Koch (1896–1986), niemiecki nazista, od 1941 r. szef Zarządu Cywilnego Okręgu Białystok, w latach 1933–1945 nadprezydent i komisarz ds. obrony Rzeszy w prowincji Prusy Wschodnie; komisarz Rzeszy dla Ukrainy; zbrodniarz wojenny, odpowiedzialny za deportacje setek tysięcy ludzi do obozów zagłady, skazany na karę śmierci w 1959 r., wyroku nie wykonano, zmarł w więzieniu w Barczewie. D. Schenk, *op. cit.*, s. 157; P.R. Magocziej, *op. cit.*, s. 539, 542–543; W.A. Serczyk, *op. cit.*, s. 339–340.

²²⁹ Cyt. za: R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 120.

²³⁰ Chodzi zwłaszcza o dystrykt Galicja, skąd ściągano je w sposób bezwzględny. Na przełomie 1942/1943 r. oraz na początku 1943 r. dochodziło na tym terenie wręcz do głodu. Przeciwwstawić się temu próbował metropolita Andrzej Szeptycki. Równocześnie jednak był przekonany, że nie należy prowokować okupanta i w miarę możliwości wypełniać jego rozkazy w zakresie przymusowych dostaw. *Ibidem*, s. 120–121, 245–246.

²³¹ *Ibidem*, s. 153–154. Do wyniszczania ludności na Ukrainie przeznaczono oddziały podległe Einsatzgruppe C z siedzibą w Kijowie. *Ibidem*, s. 117–118.

²³² G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)*..., s. 110.

²³³ Sam Kubijowycz zdawał sobie sprawę, że najwięcej może uzyskać od Niemców w okresie przed zapowiadającym się konfliktem niemiecko-sowieckim. W. Kubijowycz, *Ukrajnci w Heneralnij Huberniji...*, s. 44.

wyodrębnienia gmin ukraińskich, obsadzenia nowych stanowisk urzędniczych przez Ukraińców, przekazania [im] dalszych kościołów, utworzenia ukraińskiej organizacji młodzieżowej, lepszego zaopatrzenia oraz kredytów dla ukraińskiej gospodarki²³⁴. Na chwilę przed wybuchem wojny z Sowietami Hans Frank udzielił wstępnej zgody na poparcie części propozycji Kubijowycza²³⁴. W czerwcu 1941 r. – jak można było przypuszczać – realizacja ww. postulatów nie była już w ogóle możliwa. W okresie tym wielu działaczy UCK wyjechało na Ukrainę, co spowodowało też osłabienie prac Komitetu²³⁵.

Bez wątpienia Ukraińcy zostali wykorzystani przez stronę niemiecką. Nie zyskali bowiem żadnej szansy realizacji swojego ostatecznego celu, jakim było niezależne państwo²³⁶. Mogli się o tym przekonać po proklamowaniu przez środowisko związane z OUN-B niepodległości Ukrainy 30 czerwca 1941 r.²³⁷ Od razu – jeszcze podczas obrad przywódców nacjonalistycznych – zaprotestował przeciwko temu dr Hans Koch, który stał na stanowisku, że działania Ukraińców nie są zgodne z polityką Niemiec²³⁸. Władze okupacyjne błyskawicznie rozwiązały rząd Stečki, a także utworzony Ukraiński Komitet Narodowy (UKN), który go oficjalnie proklamował²³⁹. Jeszcze w połowie 1941 r. rozpoczęto aresztowania członków OUN-B²⁴⁰. Działania Niemców bezpośrednio po tych

²³⁴ Należy pamiętać, że ilekroć do tego dochodziło, to Niemcy realizowali tylko te z nich, które nie wykraczały poza ich plany wobec Ukraińców. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 201, 206.

²³⁵ *Encyklopedia...*, t. 9, s. 3442. W okresie tym pojawiło się kilku nowych reprezentantów społeczności ukraińskiej. OUN-M zamierzała udać się na wschód i tam objąć władzę. Podobne plany mieli członkowie OUN-B, którzy utworzyli UKN. Na jego czele stanął Wołodymyr Horbowyj. Miał on reprezentować wolę emigracji ukraińskiej aż do momentu odnowienia w Kijowie działalności państwa ukraińskiego. Kolejnym reprezentantem Ukraińców w GG ogłosił się Ukraiński Komitet Konsolidacyjny. W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 45–46.

²³⁶ Cyt. za: R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 206–207.

²³⁷ *Ibidem*, s. 247.

²³⁸ *Ibidem*, s. 234.

²³⁹ *Idem*, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 64. Tak zdecydowanej reakcji ze strony Niemców można się było spodziewać, mieli oni przecież własne plany wobec Ukrainy. *Ibidem*, s. 122–123.

²⁴⁰ Aresztowania rozpoczęły się w lipcu 1941 r. Wydarzenia te poruszyły ukraińską społeczność i działaczy OUN-B. Postulaty uwolnienia zatrzymanych zostały przez Wehrmacht odrzucone. Nie powiodła się też bezpośrednia współpraca przywódców OUN-B z Abwehrą. Pierwsze ich rozmowy miały miejsce między 10 a 23 VII 1941 r. w Sulejówku. Wzięli w nich udział: ze strony ukraińskiej – R. Jaryj, I. Rawłyk, J. Jawnyj, J. Stachiw i Mykyteczuk, natomiast z niemieckiej – prof. Gerulis oraz inni oficerowie. Ounowcy mogli wówczas poznać prawdziwe zamiary Hitlera i dowiedzieć się, że sprzeciwia się on koncepcji utworzenia państwa ukraińskiego. W związku z tym Ukraińców osadzono w Sachsenhausen (S. Bandera, J. Stečko, Ł. Stachiw i R. Ilnyćkyj), gdzie trzymano ich do września 1944 r. Jeszcze w lipcu odbyła się tajna narada kierownictwa OUN-B (gmach budynku „Dnister”). Podjęto decyzję o ewentualnej działalności w konspiracji. Kolejne rozmowy przywódców miały miejsce 12 IX 1941 r. w gmachu byłej Ambasady Polskiej w Berlinie (Bandera, Stečko, Stachiw i H. Koch, G. v. Mende). Podczas ich trwania Niemcy zażądali zmiany polityki i odwołania aktu z 30 VI 1941 r. Wobec odmowy kontynuowali aresztowania Ukraińców. Wielu ounowców trafiło też do więzienia na Montelupich w Krakowie, w 1942 r. przebywało ich tam około 300. Część odesłano do obozów koncentracyjnych, wśród nich znalazło się (do końca 1942 r.) około 80 proc. kierownictwa OUN-B. Aresztowania objęły również członków OUN-M (od końca listopada 1941 r. do początku 1942 r.). We wrześniu 1941 r. UCK został pośrednikiem między Ukraińcami a władzami niemieckimi w Galicji. R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 124–125, 127–128; *idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 255.

wydarzeniach obserwowali Kubijowycz oraz działacze niepodległościowi związani z UCK. W konsekwencji zareagowali oni zgodnie z linią okupanta. Kubijowycz, Dmytro Palijiw oraz członkowie OUN-M ustosunkowali się krytycznie do działań OUN-B²⁴¹. Kategoryczny sprzeciw Niemców wobec proklamowania państwa ukraińskiego oraz brutalne potraktowanie jego pomysłodawców i wielu innych działaczy nie wpłynęły na wiarę części środowisk ukraińskich w pomoc okupanta. Trwali w tym przekonaniu, chociaż mógł być już wówczas znany stosunek Niemców do Ukraińców. Hans Frank 12 września 1941 r. na posiedzeniu kierownictwa Generalnego Gubernatorstwa mówił: „Doszliśmy do przekonania, że według poglądu wielu Ukraińców Generalna Gubernia jest tylko jednym z wielu czynników, które los wybrał, aby przywrócić ukraińskiemu narodowi Wielką Ukrainę. Na to pójść nie możemy, chciałbym panów prosić, abyście uświadomili szefów podległych wam władz, że [jakkolwiek] Ukraińcy są przyjaciółmi niemieckiego narodu, to jednak nie są jego zaufanymi”²⁴². Pomimo to jeszcze w lipcu 1941 r. trzech przedstawiciele kręgów politycznych (Palijiw, Melnyk, Kubijowycz) wysłali do Hitlera „wiernopoddańcze telegramy z wyrazami gotowości do dalszej walki u boku III Rzeszy”²⁴³.

Warto przypomnieć, że zanim przyłączono Galicję do Generalnego Gubernatorstwa, Kubijowycz (w sierpniu 1940 r.) próbował przejąć i utwalić władzę na tym terenie oraz rozszerzyć działalność UCK²⁴⁴. Z kolei Niemcy rok później utworzyli tu nowy dystrykt, czym zaskoczyli działaczy ukraińskich. Uważali oni, że GG to obszar „polski”, a tymczasem powiększono go o Galicję, z którą wiązano nadzieję co do przyszłego państwa ukraińskiego²⁴⁵.

23 października 1941 r. Hans Frank zarządził zniesienie od 1 listopada 1941 r. granicy między dawnym obszarem GG a dystryktem Galicja²⁴⁶. W styczniu 1942 r. gubernator Lasch został stracony, a na stanowisku zastąpił go SS-Gruppenführer Otto von Wächter. Nowy gubernator dystryktu Galicja budował inne od swojego poprzednika relacje z Ukraińcami. Jak twierdzi Ryszard Torzecki, „był po prostu lepszym taktikiem, a do ustępstw (dopiero pod koniec 1942 r. i w 1943 r.) zmusiła go sytuacja na frontach oraz konieczność zdobycia siły roboczej i ochotników do Dywizji SS «Galizien»”²⁴⁷.

W listopadzie 1941 r. GG oddzielono kordonem granicznym od RKU. Należy jednak podkreślić, że granica między Galicją a RKU była wyjątkowo strzeżona już od sierpnia 1941 r., kiedy na komisarza III Rzeszy został nominowany Erich Koch (20 sierpnia 1941 r.)²⁴⁸.

Ścisła współpraca UCK z Niemcami wykluczała możliwość poprawnych relacji z organizacjami niosącymi pomoc Polakom i innym mieszkańcom byłej II RP. Komitet skon-

²⁴¹ *Idem*, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 236–237. Kubijowycz pisze, że na wieść o powstaniu nowego rządu wezwał wszystkich współpracowników UCK do lojalności wobec niego. W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 46.

²⁴² Cyt. za: R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy...*, s. 201.

²⁴³ *Ibidem*, s. 236–237.

²⁴⁴ Kubijowycz podaje, że jego wyjazdy do Lwowa były bardzo źle odbierane przez członków OUN-B. Po przyłączeniu Galicji do GG zarzucano mu, że skutecznie się do tego przyczynił, za co w zamian miał otrzymać wilłę w Krynicy. W. Kubijowycz, *Meni 70...*, s. 47.

²⁴⁵ G. Motyka, *op. cit.*, s. 110.

²⁴⁶ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej...*, s. 153–154.

²⁴⁷ *Ibidem*, s. 130.

²⁴⁸ *Ibidem*, s. 153–154.

fliktowany był choćby z NRO, która zajmowała się podziałem darów²⁴⁹. Kroll pisze nawet, że „nastawienie UCK i jego działaczy wobec ludności polskiej, a zwłaszcza żydowskiej, było nieprzyjazne, często wręcz wrogie”. Zmianie uległo dopiero wiosną 1944 r., kiedy szczególnie niechętny Polakom przewodniczący Kubijowycz zaczął tracić wpływ w Komitecie²⁵⁰. Co prawda, można wymienić kilka przykładów współpracy między UCK a RGO, jednak ich znikoma liczba nie jest w stanie zatrzeć złych relacji między wspomnianymi organizacjami²⁵¹.

* * *

Podsumowując, po niemieckiej napaści na II Rzeczpospolitą Ukraińcy związani z Ukraińskim Centralnym Komitetem (ale przede wszystkim z OUN) jednoznacznie określili swój stosunek do państwa, którego byli obywatelami. Zdecydowali się przeciwko okupanta, by przy jego pomocy zdobyć własną niepodległość²⁵². Jak płonne były to nadzieje, mogli się szybko przekonać. Przez długi czas mimo wszystko wierzyli w pomoc i przychyłność Niemców. Być może jednym z tego powodów była trudna sytuacja, jaka przez lata wytworzyła się dla nich w II Rzeczpospolitej²⁵³. Nie zmienia to jednak faktu, że w momencie agresji niemieckiej i sowieckiej w 1939 r. pozostawali oni polskimi obywatelami. Po zakończeniu wojny fakt ten wielu uratował życie. Dzięki interwencji gen. Władysława Andersa Brytyjczycy uznali Ukraińców, którzy kapitulowali w ich strefie wpływów, za polskich obywateli i nie wydali ich Stalinowi. Jednocześnie umożliwili im osiedlenie się w 1947 r. w Wielkiej Brytanii²⁵⁴. Podobnie było w przypadku ukraińskich nacjonalistów składających broń przed Amerykanami, których opiekę pozyskali dzięki temu, że przed 1 września 1939 r. wielu spośród nich zamieszkiwało obszar Galicji²⁵⁵. Żaden wówczas Ukrainiec nie wypierał się swojego polskiego obywatelstwa.

²⁴⁹ Przewodniczący UCK żądał ich znacznego zwiększenia na rzecz Ukraińców. B. Kroll, *op. cit.*, s. 229–230.

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 94.

²⁵¹ J. Kłapeć, *op. cit.*, s. 124. Ukraińscy nacjonałiści zaczęli mordować Polaków już w 1942 r., później przyjęło to skalę masową.

²⁵² Chodzi głównie o nacjonalistów ukraińskich. Warto przypomnieć, że wielu Ukraińców wzięło udział w kampanii wrześniowej. Mariusz Zajączkowski podaje, że w armii polskiej, która liczyła prawie milion żołnierzy, walczyło od 106 do 112 tys. osób narodowości ukraińskiej (najwięcej w piechocie). We wrześniu 1939 r. zginęło niemal 8 tys. żołnierzy Ukraińców, wielu odniosło rany, a do niewoli trafiło około 80 tys. M. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 74.

²⁵³ Szerzej na ten temat zob. np.: W. Mędrzecki, *Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej a antypolska akcja UPA w latach 1943–1944* [w:] *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*, red. G. Motyka, D. Libionka, Warszawa 2003, s. 14–18; A. Chojnowski, *Jeszcze o czasach II Rzeczypospolitej* [w:] *Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli...*, s. 173–180.

²⁵⁴ W październiku 1947 r. (po zgodzie rządu Wielkiej Brytanii na imigrację żołnierzy UNA na jej terytorium i odmowie ich wydania ZSRS) komunistyczny rząd polski wniósł skargę do ONZ przeciwko Dywizji SS „Galizien”. Dowodził, że jej jednostki spacyfikowały Hutę Pieniacką i zamordowały 800 cywilów. Formacje SS (z wyjątkiem SS-Reiterei) zostały uznane przez Międzynarodowy Trybunał Wojсковy w Norymberdze za organizacje zbrodnicze. H. Herwarth, *Między Hitlerem a Stalinem. Wspomnienia dyplomaty i oficera niemieckiego 1931–1945*, Warszawa 1992.

²⁵⁵ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy...*, s. 345.

STRESZCZENIE

Po niemieckiej napaści we wrześniu 1939 r. na II Rzeczpospolitą część Ukraińców postanowiła zawalczyć o utworzenie własnego państwa. Ich postawa jasno oznaczała kolaborację z Niemcami. Zwolennicy takiego kierunku skupili się przede wszystkim wokół Ukraińskiego Centralnego Komitetu, założonego w kwietniu 1940 r. Na jego czele stanął urodzony w Polsce Wołodimir Kubijowycz. Wierzył on w zmianę sytuacji swoich rodaków i chciał zostać ich rzecznikiem przed władzami niemieckimi. W artykule omówiono rolę UCK w życiu politycznym Ukraińców w wojennej rzeczywistości oraz cele i zadania, jakie stawiali przed Komitetem jego założyciele. Pokazuje intencje Niemców wobec tej społeczności oraz szereg wydarzeń, które wskazywały na niewielkie polityczne znaczenie Ukraińców. Zostali oni wykorzystani przez stronę niemiecką, nie zyskując w zamian żadnej szansy realizacji swojego celu, jakim było utworzenie niezależnego państwa. Z czasem rola UCK malała, aby 17 kwietnia 1945 r. ostatecznie zakończyć działalność.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, Ukraiński Centralny Komitet, Ukraina, III Rzesza, Generalne Gubernatorstwo, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, OUN-M, OUN-B, ukraiński nacjonalizm, Dywizja SS „Galizien”, Wołodimir Kubijowycz.

SUMMARY

Following the German aggression on the Second Polish Republic in September 1939, a group of the Ukrainians decided to fight for the establishment of their own state. Their attitude clearly entailed collaboration with the Germans. Followers from this movement gathered above all around the Ukrainian Central Committee, which was founded in April 1940. Born in Poland, Volodymyr Kubiyovych became its leader. He believed in changing the situation of their fellow countrymen and wanted to become their commissioner in relations with German authorities. The article discusses the role of the Ukrainian Central Committee in Ukrainian political life during the war, as well as objectives and tasks set for the Committee by its founders. It points out the intentions of the Germans towards this community and a number of events which reflected the low political significance of the Ukrainians. They were exploited by the Germans without getting any chance to pursue their own objective to establish an independent state. The significance of the Ukrainian Central Committee diminished over time and it ultimately ended its activity on 17th April 1945.

Key words: Second Polish Republic, Ukrainian Central Committee, Ukraine, Third Reich, General Government, Organisation of Ukrainian Nationalists, OUN-M, OUN-B, Ukrainian nationalism, “Galicia” S.S. Division, Volodymyr Kubiyovych.